

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПРУШИНСЬКИЙ МАКСИМ РУСЛАНОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., доцент
Чальцева О.М.
« ____ » _____ 20__ р.

**ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ
ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ**

Спеціальність 052 Політологія

Бакалаврська робота

Науковий керівник:
Польовий М.А.
д.політ.н., професор

Оцінка: ____ / ____ / ____
(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Прушинський М.Р. Особливості мовної політики пострадянських держав

У роботі комплексно досліджено проблематику мовної політики колишніх радянських республік, але особливу увагу приділено шести республікам – Естонії, Латвії, Литві, Білорусі, Україні та Молдові. Розкрито зміст поняття «мовна політика», її значення у внутрішній та зовнішній політиці держави, а також співвідношення державної мови, офіційної мови та мови меншості в сучасній державі. Проаналізовано закономірності розвитку мовної політики в кожній окремій республіці, місце та значення мовної політики у пострадянських державах. Особливе місце в роботі надано Україні – рівень розвитку мовної політики, аналіз сучасних проблем з впливу сусідніх держав на мовну ситуацію в країні. За допомогою історичних витоків, висвітлюється динаміка мовної політики у ретроспективному просторі.

Ключові слова: мовна політика, пострадянські держави, мова меншості, офіційна мова, державна мова.

Maksym Prushynskyi. Features of the language policy of post-Soviet states

The paper comprehensively examines the issues of language policy of the former Soviet republics, but special attention is paid to six republics - Estonia, Latvia, Lithuania, Belarus, Ukraine and Moldova. The meaning of the concept of "language policy", its significance in the domestic and foreign policy of the state, as well as the relationship between the state language, the official language and the minority language in the modern state. The regularities of language policy development in each republic, the place and significance of language policy in post-Soviet states are analyzed. A special place in the work is given to Ukraine - the level of development of language policy, analysis of current problems in the influence of neighboring countries on the language situation in the country. With the help of historical origins, the dynamics of language policy in retrospect is highlighted.

Key words: language policy, post-Soviet states, minority language, state language.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУТНОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	7
1.1. Зміст та значення мовної політики держави.....	7
1.2. Співвідношення державної, офіційної мови та мови меншості в сучасній державі	14
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ.....	21
2.1. Еволюція мовної політики республік СРСР.....	21
2.2. Мовна політика пострадянських країн.....	29
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	44
3.1. Стан та проблемні питання мовної політики сучасної України.....	44
3.2. Вплив на мовну політику України сусідніх держав.....	52
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми. Будь-яка держава, яка бажає зберегти свою ідентичність, культуру, накопичений протягом століть історичний досвід, має дбайливо і уважно ставитися до своєї національної мови. Мова – це не просто поєднання звуків. Мова для народу – це спадок, залишений йому попередніми поколіннями, інструмент, за допомогою якого носії мови можуть розшифрувати культурний код свого народу, перенести глибинні смисли своєї культури на рівень вираження.

Особлива роль відводиться мовній політиці, оскільки вона регулює такі важливі моменти як запобігання міжетнічних конфліктів, сприяє встановленню взаєморозуміння, толерантності в суспільстві, відновлення і збереження міноритарних і рідко використовуваних мов і т.д. Тому важко переоцінити значення і роль мовної політики в політичній стабільності держави.

В багатонаціональних державах пошук балансу, що дозволяє враховувати інтереси всіх мовних груп, стає однією з найважливіших завдань. Необхідно враховувати, що за радянських часів в більшості національних республік проводилася політика русифікації, яка призвела до підвищення статусу і поширеності російської мови, проте істотно послабила позиції місцевих мов. У зв'язку з цим після набуття пострадянськими республіками незалежності їх керівництво, в першу чергу, прагнуло підтримувати місцеві мови, наділяючи їх статусом єдиної державної мови. Дослідження даного питання є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку пострадянських держав.

Розгляд мовної політики в післяреволюційний період пострадянських держав неможливо без дослідження її історичних передумов, оскільки звернення до витоків даного явища дозволяє зрозуміти причини «збереження мовного розмаїття та підтримки етнічних ідентичностей мовних меншин» в молодому радянському державі, проаналізувати механізми реалізації даного процесу, а також правильно оцінити його позитивні або негативні сторони.

Стан теоретичної розробки теми. Питання мовної політики вивчали дослідники різних напрямків, серед яких помітні праці політологів, лінгвістів: Д. Абрамова, В. М. Алпатов, Ю.В. Баранчик, Т.А. Бевз, О. Висоцький, Е.Б. Гришаєва, В. В. Деружинський, М.С. Дністрянський, О. Доценко, Ю.Б. Коряків, Л.Н. Краснов, Ю.Г. Куровська, О.А. Матета, Д.О. Михайлов, В. Новікова, С.А. Пилипенко, О.А. Пилова, Н.Г. Роїк, С.П. Синявська, І.А. Снежкова, А.М. Халитова, І.М. Хохлова та ін.

Мета роботи полягає в розкритті особливостей мовної політики пострадянських держав.

З метою реалізації визначеної мети поставлені наступні **завдання**:

- розкрити зміст та значення мовної політики держави;
- охарактеризувати співвідношення державної, офіційної мови та мови меншості в багатонаціональній державі;
- розглянути еволюцію мовної політики країн Радянського Союзу;
- дослідити мовну політику пострадянських країн;
- проаналізувати сучасний стан та проблемні питання мовної політики сучасної України;
- визначити вплив на мовну політику України межуючих з нею країн.

Об'єктом дослідження виступає мовна політика.

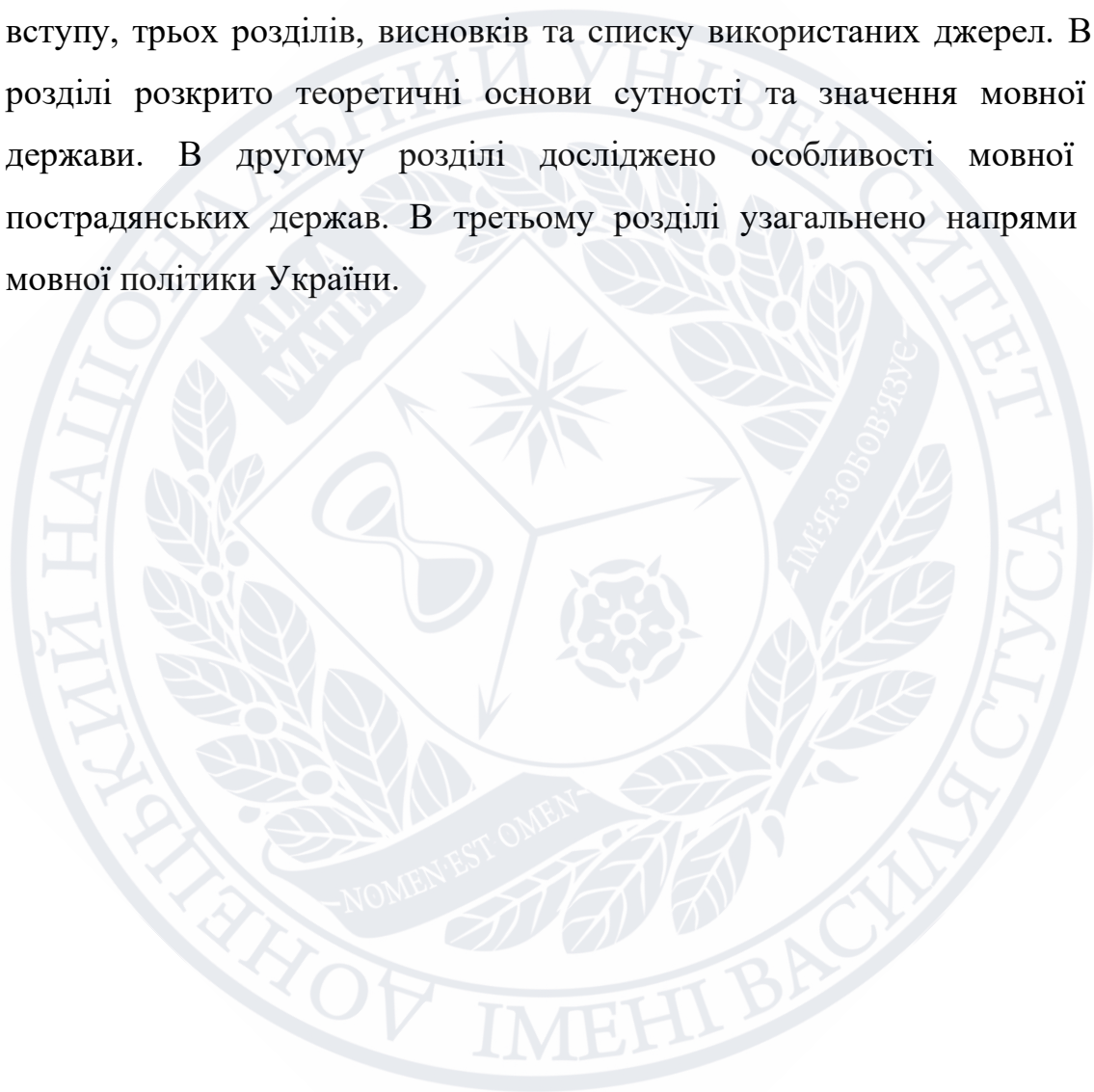
Предметом дослідження є сукупність засобів реалізації мовної політики пострадянських держав

Гіпотеза дослідження. Більшість пострадянських країн реалізують власну мовну політику, спрямовану на популяризацію державної мови та сприяння розвитку мов меншин.

Науково-практична значущість дослідження визначається напрацюваннями, висновками, узагальненнями, зробленими в процесі дослідження, є внеском у розвиток теорії формування мовної політики пострадянських держав та може бути застосовано з метою узагальнення особливостей мовної політики окремих пострадянських країн, а також

удосконалення мовної політики України. Окрім того, результати дослідження можна використовувати у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін з курсу «Політологія», а також при підготовці підручників та навчальних посібників із політології.

Структура роботи визначається специфікою викладу матеріалу, постановкою завдань для досягнення визначеної мети. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. В першому розділі розкрито теоретичні основи сутності та значення мовної політики держави. В другому розділі досліджено особливості мовної політики пострадянських держав. В третьому розділі узагальнено напрями реалізації мовної політики України.



РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУТНОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Зміст та значення мовної політики держави

Неоднорідність суспільства призводить до диференціації мовних засобів. «Мова – потужне громадське знаряддя, яке формує людський потік в етнос, утворює націю через збереження і передачу культури, традицій, суспільної самосвідомості даного мовного колективу».

Мова є незамінним інструментом, який об'єднує людей, сприяє взаєморозумінню між ними і прогресу суспільства в цілому, забезпечує доступ до культурних цінностей. Водночас, розбіжності між окремими людьми або цілими народами, пов'язані з функціонуванням мови, можуть викликати серйозні проблеми, і навіть конфлікти. Поступово складається і формується усвідомлення того, що мова – явище, здатне об'єднувати людей, сила, яка дає можливість підпорядковувати і управляти, з плином тривалого часу призвело до утворення одного з понять соціолінгвістики – поняття «мовна політика».

В реаліях сучасних поліетнічних держав одним з центральних векторів внутрішньої і зовнішньої політики є мовна політика держави. Ця політика служить ідеєю інтеграції внутрішньо неоднорідного в мовному, культурному і конфесійному відношенні суспільства в консолідоване суспільство.

Поняття «мовна політика» – це одне з важливих понять мовознавства і одне з центральних понять, яке порівняно недавно виділилося із загального мовознавства соціолінгвістики, що вивчає взаємодію розвитку мови з розвитком суспільства.

Традиційно «мовною політикою» називають політику держави щодо національно-мовних питань. Мовна політика являє собою механізм виявлення власників політичної влади і економічних ресурсів. Мовна політика – це також

механізм, що допомагає домінуючим групам встановлювати гегемонію в процесі мовного вживання [55, с. 150].

У лінгвістичному енциклопедичному словнику наводиться таке визначення: «Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем в соціумі, державі» [27].

А.Д. Швейцер розглядає дане явище як «сукупність заходів, що вживаються державою, партією, класом, громадської угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження вживаних лінгвістичних норм» [58, с. 6].

Американський соціолінгвіст Роберт Б. Каплан трактує мовну політику як «сукупність ідей, законів, постанов, правил, практик, які сприяють досягненню запланованих змін мови суспільства, групи або системи» [13].

Дослідник Р. Купер визначає мовну політику (language policy) як «навмисні, державні або інституційно-спонсоровані зусилля по впливу на поведінку інших щодо придбання, структури або функціональний розподіл мов» [11].

О. Висоцький вказує, що «мовна політика визначає сукупність заходів, що вживаються державою, партією, класом, громадської угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм. У мовну політику входять також процеси нормування, кодифікації літературної норми, і термінотворча діяльність; процес вибору мовної освіти для тих чи інших комунікативних цілей» [7, с. 69].

У вітчизняній науці поняття «мовна політика» розглядається по-різному, але вживається, як правило, в двох основних значеннях: як особливе співвідношення мови і політики, при якому мова виступає знаряддям і об'єктом політики; як різновиду політики, яка проводиться державою щодо самої мови, тобто власне мовної політики [56, с. 137].

У першому випадку мова йде про здійснення політики за допомогою

мови, яка перетворюється в засіб боротьби за політичну (державну) владу, легітимацію державного курсу, розподіл зон етнополітичного та етнокультурного впливу і контролю в соціально-політичному контексті перерозподілу позицій домінування і підпорядкування. В цьому випадку мова використовується як спосіб політичного впливу для досягнення певних політичних цілей, що дозволяє говорити про мовне маніпулюванні. Специфіка його полягає в тому, що за допомогою мови передається як нейтральна, так і спеціальна інформація, призначена для маніпулювання суспільною свідомістю і формування політичних установок.

У другому випадку мається на увазі політика, яка проводиться щодо національної або етнонаціональної мови, тобто власне те, що традиційно розуміється під мовної політикою держави. У зв'язку з цим деякі дослідники пропонують такі визначення мовної політики, в рамках яких вона, як правило, інтерпретується як теорія і практика раціонального впливу на процес розвитку мовних відносин, що представляє собою цілераціональне і теоретично аргументоване управління процесом функціонування мов в соціальному контексті, створення та вдосконалення інноваційних технологій і засобів мовного співробітництва.

В цьому випадку мовна політика передбачає адміністративний вплив державних органів влади, яке може бути активним, коли вони наказують або забороняють вживання якоїсь мови в конкретній сфері, або пасивним, якщо вони не перешкоджають певним традиціям або нових тенденцій в мовній політиці.

З наведених вище визначень випливає, що мовна політика включає як відношення держави до функціонування, розвитку і взаємодії мов, так і діяльність по їх збереженню, зміні та оновленню.

Мовна політика, виступаючи в якості одного з базових напрямків національної політики держави в сфері розвитку та зміцнення національних і мовних відносин, є видом державної національної політики.

Мовна політика необхідна для створення практичних умов захисту,

зміцнення і розвитку етнонаціональних мов, утвердження принципів суспільної злагоди і соціальної солідарності, встановлення режиму міжетнічної толерантності та зняття етнонаціональної напруженості. Вона набуває особливої актуальності в умовах наростання етнополітичної напруженості і являє собою цілеспрямовану діяльність органів державної влади, політичних інститутів та інших суб'єктів соціальних відносин, спрямовану на регулювання функціонування, розвитку і взаємодії мов в суспільстві.

Крім того, мовна політика виступає в якості одного з основних чинників стабільності суспільства, спирається, з одного боку, на теорію національних відносин, а з іншого – на концепцію мовознавства.

Зміст її визначається цілою низкою чинників:

- специфікою етномовних і етнополітичних відносин, що знаходять концептуальне закріплення в ідеології суб'єктів політики;
- метою і завданнями щодо реалізації етномовних державних інтересів, представлених у вигляді системи державних цінностей;
- нормативно-правовими та неформальними умовами функціонування мов;
- інституціональним і методологічним контекстом вирішення національного питання [3, с. 11].

Об'єктом мовної політики можуть бути конкретна мова або група мов, яка склалася в державі; мовна ситуація, яка відображає характер взаємодії різних мов всередині суспільства.

Мовна політика охоплює широкий цільовий пласт – від збереження і підтримки існуючих мов до створення нових, а також зміни положення тієї чи іншої мови в державі або за її межами.

Вплив суспільства на функціональні взаємини між мовами здійснюють такі суб'єкти:

- по-перше, держава і його компетентні органи – законодавчі збори і комісії;

- по-друге, комітети, які організовують друк, книговидавництво, масову комунікацію, бібліотеки;
- по-третє, дослідні лінгвістичні центри, служби перекладів, служби «культури мови».

На думку С.Н. Кузнецова, в звичайних умовах суб'єкт мовної політики ідентичний з суб'єктом державної політики: як суб'єктом політики в обох випадках виступає державна влада в специфічних для даної країни формах [24].

Специфіку мовної політики, здійснюваної на міжнародній арені, визначають її суб'єкти: об'єднання держав, міждержавні та міжнаціональні організації та інститути.

За допомогою мовної політики здійснюється вплив на мову і спроби пристосування мови до потреб суспільства. До явищ мовної політики відносяться способи вирішення мовних проблем (вибір мови, опорного діалекту і ін.) або лінгвістичних питань (визначення норм літературної мови), що залежать від ідеологічних концепцій класів, партій або правлячих кіл. Основу найбільш прогресивної мовної політики становить принцип рівноправності всіх мов і свобода вибору мови громадянами багатонаціонального суспільства.

Мовна політика виконує ряд важливих соціокультурних і політико-правових функцій, зокрема:

- діяльність держави, спрямована на зміну мовної ситуації;
- визначає систему заходів нормативного впливу держави на розвиток мовних процесів і поширення національних мов за сферами соціальної взаємодії;
- встановлює форми політико-правового контролю над мовною ситуацією;
- визначає умови і механізми дозволу етномовних конфліктів і протиріч.

Мовна політика класифікується не тільки за способом реалізації соціально-економічних, культурно-ідеологічних і політико-правових функцій, але і за характером їх здійснення (позитивна і негативна). Позитивна мовна

політика спрямована на розширення соціальних функцій мов, сфер їх застосування та посилення їх соціально-комунікативної ролі в контексті створення та розвитку літературних мов. Як класичний приклад можна привести мовну політику Російської Федерації, спрямовану на вільне і рівноправне функціонування всіх національних мов.

Негативна мовна політика являє собою різновид національної політики, націленої на створення особливо сприятливого режиму для функціонування національної (офіційного) мови, скорочення соціокультурних, ідентифікаційних та комунікативних функцій інших мов, звуження сфери їх соціального додатку.

Слід також розрізняти централізовану і децентралізовану мовну політику. Централізованим характером володіла, наприклад, мовна політика СРСР, яка передбачала систему загальнообов'язкових заходів в сфері мовної політики. Під децентралізованою розуміється мовна політика регіональних і муніципальних органів влади, яка реалізується виключно в рамках відповідних територій.

Основні положення мовної політики проходять три послідовні стадії своєї концептуалізації: розробка орієнтирів і цілей мовної політики, мовне моделювання та реалізація цілей.

На стадії розробки орієнтирів відбувається конструювання або реконструювання завдань мовної політики, а також створення її державної концепції. Залежно від специфіки і динаміки розвитку мовної або етномовної ситуації держава здійснює підбір оптимальної моделі мовної політики. Розробка її орієнтирів і цілей як послідовна стадія концептуалізації основних положень мовної політики відрізняється перспективністю, тому держава враховує можливі сценарії розвитку мовної ситуації [41, с. 63].

На етапі мовного моделювання здійснюється розробка оптимальної моделі мовної політики, яка передбачає розширення або, навпаки, обмеження сфер використання національного або етнонаціонального мови. Оптимізація моделі мовної політики здійснюється як на рівні державних установ, так і в незалежних неурядових та інших громадських організаціях.

Підбір оптимальної моделі мовної політики має істотне значення для встановлення сприятливо мовної ситуації в країні. У зв'язку з цим необхідно виділити три основні моделі мовної політики: інтегративну модель, виняткову модель і поліномінальну модель (рис. 1.1).

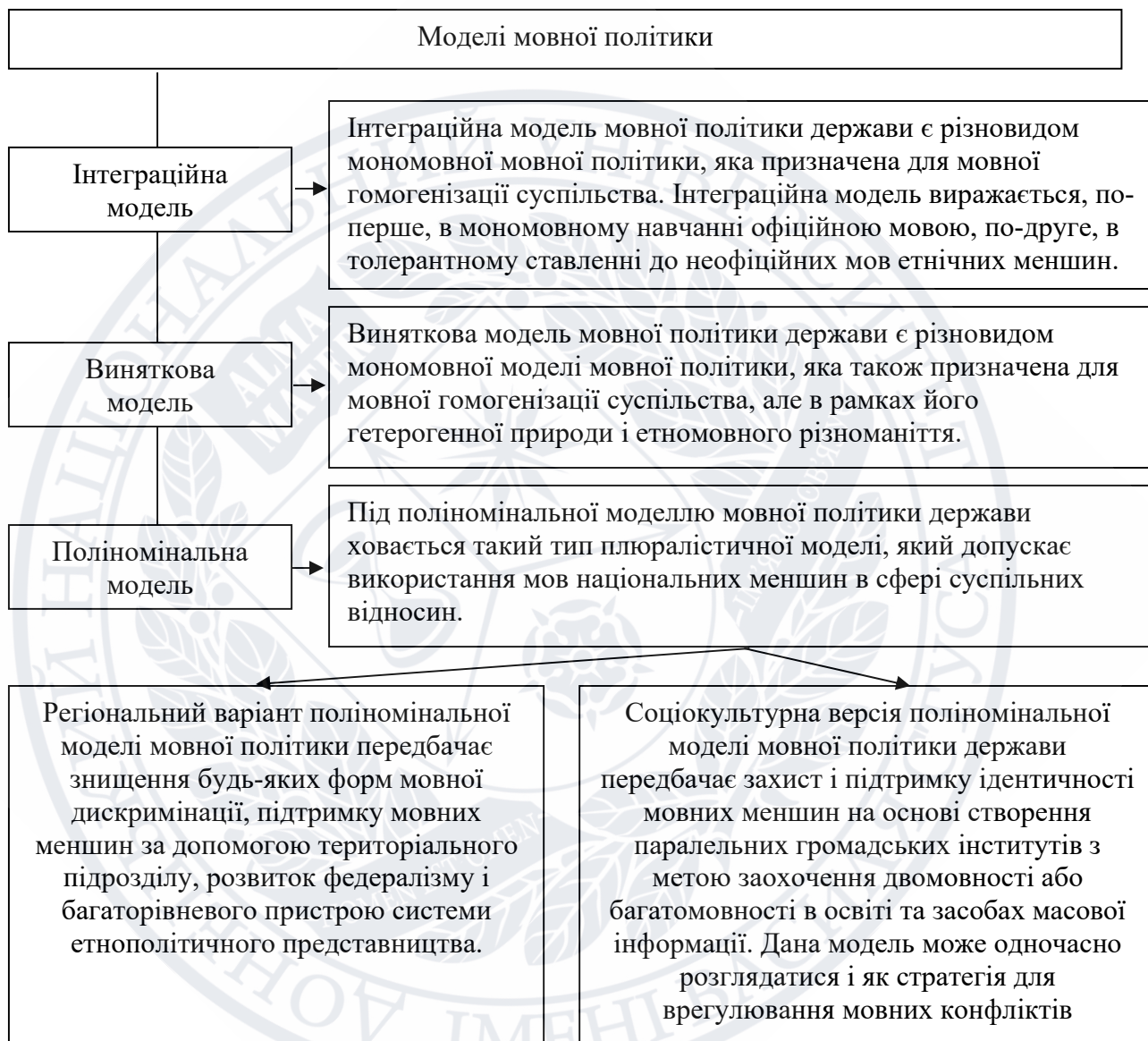


Рис. 1.1. Моделі мовної політики держави [15, с. 245]

На стадії реалізації цілей мовної політики відбувається активний регулюючий вплив на мовний розвиток, в рамках якого державні установи влади прагнуть надати обраній моделі мовної політики легітимний характер, переконуючи населення в необхідності проведеної політики в сфері мови. Це пов'язано з тим, що без легітимної опори мовна політика не виступатиме

ефективним засобом вирішення мовних проблем. Ступінь прийняття населенням цілей і характеру мовної політики дозволяє оцінювати її ефективність і перспективність, а також прогнозувати динаміку мовного розвитку на національному, регіональному і муніципальному рівнях.

Мовна політика може бути здійснена на різних рівнях, починаючи з документів за офіційним планування мови і офіційних рішень до неофіційних заяв про намір (дискурс мови, політики і суспільства, які на перший погляд, не здаються мовною політикою). Свідомий і цілеспрямований вплив на мову здійснюють як окремі особи (вчені, вчителі, державні діячі), так і громадські групи (уряд, партії, громадські організації та рухи).

Ефективність мовної політики багато в чому залежить від впливу складних умов в регіоні, а саме – мовних, етнічних, соціально-економічних і соціально-культурних. Паралельно мовна політика певним чином впливає на розвиток етнічної, мовної, соціально-економічної та соціально-культурної обстановки в регіоні. Іншими словами, мовна політика сама представляє фактор розвитку соціально-лінгвістичної ситуації на тій чи іншій території [55, с. 150].

Отже, важливим інструментом регулювання стану мови, а також прогнозування шляхів його розвитку можна вважати мовну політику, що представляє собою вплив суспільства на функціональні взаємини між мовами. Мовна політика є складовою частиною національної політики, і в основних рисах залежить від її принципів, як і будь-який інший вид політики, вона відображає цінності певного класу або етносу. Мовна політика, вимагає гнучкості і оцінки безлічі чинників в умовах поліетнічних і багатомовних країн, де співвідношення мов по їх комунікативних функціях, по використанню в різних сферах соціального життя тісно пов'язане з механізмами політичного управління, національної злагоди та соціальної стабільності.

1.2. Співвідношення державної, офіційної мови та мови меншості в сучасній державі

Особливе значення мовна політика набуває в ситуаціях витіснення або згасання міноритарних мов, при міжетнічних конфліктах, пошуку мовної єдності, реорганізації політико-правових, норм а разом з ними і мовного простору. У зв'язку з цим питання наділення мови певним правовим статусом вимагає, перш за все, його виділення в якості мови більшості населення або мови меншин.

В законодавстві, а тим більше в правовій доктрині, не існує єдиного підходу до визначення основних понять, якими можна оперувати при обговоренні підходів до правового регулювання статусу мов. Зокрема, підвищеної уваги вимагає аналіз підходів до тлумачення в праві понять «державна мова», «офіційна мова», «регіональна мова», «мова меншини».

Історичні процеси, що формують націю як єдину спільноту людей, зачіпають і основний засіб комунікації цієї спільноти – мову, яка під впливом екстралінгвістичних чинників, перетвориться в форму національної мови.

Національна мова виконує об'єднуючу роль в створенні єдиної нації. Подальший розвиток національної мови і виділення літературної мови як її вищої форми прояву втілюється в функції державної мови.

Як вказує С. А. Пилипенко: «Державна мова – мова, офіційно прийнята в державі як мова офіційно-ділового спілкування, на якому видаються акти державного управління (державні акти), проходять слухання справ і питань в органах законодавчої, виконавчої та юридичної влади. Державною мовою, як правило, є загальнонаціональна (національна) мова. Державними (офіційними) мовами можуть бути і дві мови» [38, с. 45].

Державна мова часто розглядається як один з найважливіших національно-правових символів, поряд з прапором, гербом і гімном. Вона має важливе об'єднуюче значення і особливий статус, який закріплюється в конституціях або спеціальних законах.

Поняття «офіційна мова» ширше поняття «державна мова», так як поняття офіційної мови використовується як для держав, так і по відношенню до міжнародних організацій. Так, офіційною мовою Світового банку є

англійська, Ради Європи - англійською та французькою, ООН - англійська, французька, іспанська, російська, арабська і китайська мови. Навпаки, державна мова, на відміну від офіційної, завжди передбачає зв'язок з яким-небудь державним утворенням.

Правознавець Ю.Б. Коряків виділяє ключову сукупність ознак, якими повинна бути наділена державна мова: це закріплення статусу такої мови в конституції держави, захист і охорона мови з боку держави, всебічне використання мови в публічній сфері, в тому числі в судочинстві, в діяльності органів влади, в законодавстві [21, с. 83].

Важливим моментом при наділення тієї чи іншої мови статусом державної є неможливість довільного вибору державної мови, його вибір завжди строго визначений територією, історичною традицією. Цілком очевидним є теза про те, що державна мова повинна володіти значним лексичним багажем, стійкою письмовою та літературною традицією.

Поняття державної мови є складовою і його можна розкласти на дві більш дрібні категорії: державна мова держави в цілому і державна мова окремих регіонів (регіональна мова).

Правовий статус регіональної мови відбивається в законодавстві адміністративно-територіальної одиниці держави, де він набув поширення – провінції, край, штат і ін. Важливо відзначити, що така мова не може бути мовою мігрантів, а також діалектом державної мови, хоча в сучасній практиці мають місце спроби визнати окремий діалект регіональною мовою.

Ступінь споріднення регіональної мови з державним може бути різною: від близької спорідненості до принципової «несхожості»: наприклад, вченими встановлено, що баскська мова, що має статус регіональної в північних регіонах Іспанії і південних регіонах Франції, не тільки не відноситься до романської мовної сім'ї, але і взагалі не належить до індоєвропейських мов, а її походження достеменно встановити неможливо [37, с. 207].

Регіональна мова або мова меншини вважається поняттям наднаціональним. Так, російська мова визнана регіональною мовою в Вірменії,

Румунії, Польщі – ці країни ратифікували Європейську хартію регіональних мов або мов меншин в 2002, 2007 і 2009 рр. відповідно. Ряд країн ухилилися від ратифікації Хартії. Так, Грузія вважає мегрельську і сванську мови діалектами грузинського, на цьому ґрунті відмовляючи їм в статусі регіональних мов. Влада Естонії обумовлюють своє небажання ратифікувати Хартію через «недавнє походження» мовних меншин (очевидно, мається на увазі російськомовна громада, масово поширилася в країнах Балтії вже після формування СРСР). Однак частка російського населення в окремих містах країн Балтії перевищує поріг в 50%: наприклад, в Нарві (Естонія) російська мова є основним засобом для спілкування, використовується в офіційній сфері; за даними на 2013 р, російськомовне населення склало 82,21%. Проте російська мова в Естонії не наділена жодним правовим статусом.

Регіональна мова може мати, а може не мати статус офіційної в іншій державі. Приклади мов з таким (подвійним) статусом:

- російська (офіційний – в РФ і Республіці Білорусь, регіональний – в Румунії, Вірменії, Абхазії);
- німецька (офіційний – в Німеччині, Австрії, Бельгії, Швейцарії, регіональний – в Італії, Польщі, Франції, Данії і Намібії);
- турецька (офіційний – в Туреччині та на Кіпрі, регіональний – в Косово) [16, с. 13].

У більшості випадків регіональна мова наділяється відповідним статусом. У ст. 68 Конституції РФ міститься право республік встановлювати свої державні мови: татарська – в Татарстані, чеченський – в Чечні, адигейський – в Адигеї і ін. Крім республік, автономні округи РФ вправі встановлювати свої державні мови, офіційний статус яких визначається в законодавстві автономного округу.

Від поняття міноритарної мови – мови меншини (minority language) необхідно відрізнити фонетично близьке йому використовується в англomовній доктрині поняття minoritized language. Першочергове, найбільш поширене тлумачення цього поняття має на увазі витіснення мови. «Міноритаризація»

мови часто пов'язана з прагненням держави встановити спільну мову торгівлі, адміністративних відносин або прийти до мовної однорідності з ідеологічних причин. Наслідками такої антиправової політики є виключення мови з освітньої сфери, різке падіння рівня володіння мовою його історичними носіями. Сплеск цього явища пов'язаний з феноменом мовного імперіалізму, який неухильно привертає увагу дослідників починаючи з 1990-х рр.

Як міноритаризація можна назвати ряд кельтських мов Великобританії, ряд регіональних мов Франції (окситанська, бретонська, баскська, каталанська), мови населення колишнього колоніального простору Африки і Азії, в яких зберігся і насаджується значний вплив європейських мов, зокрема, англійської.

Поняття мови меншини подібне поняттю регіональної мови внаслідок того, що етнічна меншина за незначним винятком завжди має географічно, і в більшості випадків адміністративно певний ареал компактного проживання (національний суб'єкт). Завдання збереження і розвитку мови меншини, так як в політичний кордон держав – явище більш динамічне, ніж історичний рух народів по географічній карті. Внаслідок цього носії однієї мови нерідко виявляються в суміжних державах. Наділення мови статусом регіонального з пакетом прав і гарантій для його носіїв, самовиявлення таких мов представляється нетривіальним і важливим завданням і гостро стоїть на порядку денному [37, с. 226].

Співіснування двох мов, а також і двох (або більше) мовних форм призводить до появи білінгвізму. Білінгвізм – це одне з понять, що склали предметну область не тільки соціолінгвістики, але і інших галузей сучасного мовознавства (теорія перекладу, компаративістика, лінгвістична типологія, теорія міжкультурної комунікації, варіантологія). Для розрізнення ситуацій, що виникають при співіснуванні двох різних мов і двох форм мови, була здійснена спроба введення нового терміна – диглосія. Диглосія – явище, пов'язане з природними мовами, а білінгвізм як індивідуально-психологічний феномен, здатний охоплювати свої впливом і штучні мови.

З безлічі аспектів розгляду штучних мов найбільш важливим є питання,

пов'язане з розумінням штучної мови як способи вирішення проблем міжнаціонального спілкування. Проблема штучної мови, з'явилася як відповідь на потребу створення мови, легкої у вивченні, доступної не тільки освіченим верхам, але і торговцям і подорожує простолюду.

Історія мовознавства свідчить про те, що робота по створенню штучних мов – явище, пов'язане з бажанням спростити спілкування людей, які говорять на різних національних мовах, – спочатку представлялася досить легко здійсненою. Проте саме бажання створити мову, яка могла б відповідати всьому різноманіттю зростаючих до неї вимог, вилилося в проблему, різноманітні рішення якої знайшли своє неоднозначне втілення в таких поняттях, як «міжнародна мова», «допоміжна мова», «штучна мова».

В даний час в якості міжнародних мов функціонують різні мови, але провідна роль міжнародної мови належить англійській мові. Використання англійської мови в міжнародній практиці сприяє кращому взаєморозумінню народів, які прагнуть донести до інших особливості своєї культури, відкриває доступ у великий світ і дає можливість виразити себе і бути зрозумілим [21, с. 84].

Отже, сучасні реалії не сприяють виробленню єдиної для всіх поліетнічних держав політики регулювання статусу мов. Поширений підхід до нормативного регулювання, визнає лише поділ на державну мову (титульної нації) і рідні мови, не веде до забезпечення дотримання конституційних прав громадян, які не належать до титульної нації. Даний підхід не дозволяє здійснити гнучке і диференційоване нормативне регулювання мов, ґрунтуючись на потребах мовців в різних сферах життя, включаючи державне та муніципальне управління, судочинство, освіту, працю і зайнятість, соціальне обслуговування та ін. Ідеальна модель нормативного регулювання повинна базуватися на принципі так званої ковзної шкали і залежати від багатьох факторів (компактність проживання, загальна чисельність населення місцевості, здатність самої мови обслуговувати не тільки побутову сферу, а й адміністративну, освітню, наукову, політичну; а також бажання самих носіїв

мови використовувати її за межами сімейно-побутових відносин. Крім цього, вектор правового регулювання повинен залежати від того, чи є мова зникаючою або, навпаки, активно використовується молодим поколінням, чи ставиться мета тільки зберегти мову як об'єкт культурного різноманіття або вона сприймається мовцями як частина їх права на самовираження, на національну ідентичність.

Висновок до розділу 1

1. Мовна політика становить найважливіший компонент національної політики в багатонаціональних державах і завдяки цьому стає системоутворюючим фактором, що визначає конституювання держави, і, отже, державної влади. Мовну політику можна розглядати як цілеспрямовану діяльність державних установ публічної влади, спрямовану на трансформацію мовної ситуації. Мовна політика передбачає свідомий, цілеспрямований вплив держави і суспільства в цілому на розвиток і функціонування мови, включає сукупність заходів, що вживаються для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення або збереження старих мовних норм. До основних моделей мовної політики можна віднести інтегративну виняткову модель і поліномінальну модель.

2. На сьогодні існує велика кількість держав, в яких прийнято говорити не однією мовою, а декількома, особливо це стосується країн пострадянського союзу. В таких країнах створюється певне співвідношення між державною, офіційною, регіональною мовою та мовами меншин. Вважається, що поняття «офіційна мова» є ширшим від поняття «державна мова», так як офіційної мови використовується як для держав, так і по відношенню до міжнародних організацій. В складі державної мови можна виділити дві категорії державна мова держави в цілому і державна мова окремих регіонів (регіональна мова). Поняття мови меншини подібне поняттю регіональної мови внаслідок того, що етнічна меншина за незначним винятком завжди має географічно розміщений певний ареал компактного проживання. Саме тому усі різновиди мов співвідносяться та впливають на формування мовної політики держави.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

2.1. Еволюція мовної політики республік СРСР

У різний час Російська держава проводила різну політику по відношенню до російської мови, мов народів, що населяють Росію, і іноземних мов. Це відповідним чином позначалося на цілях, принципах і змісті мовної політики.

До II половини XIX ст. держава не проводила активної мовної політики і практично не втручалася в мовні процеси. На територіях, приєднаних до російської імперії в ході різних воєн, мовна ситуація практично не змінювалася. Так, після приєднання Прибалтики до Росії німецька мова, як і раніше, продовжував залишатися там офіційною мовою. Навчання також велося німецькою мовою, використання місцевих мов у школах заборонялося. Після приєднання до Росії Великого князівства Фінляндського мовна ситуація в ньому майже не змінилася, офіційні функції ще довгий час виконувала шведська мова, вивчення російської мови не було обов'язковим. У Польщі, яка в складі Росії отримала права автономії, навчання повністю велося польською мовою, як в школах, так і в Варшавському університеті.

Дещо інший була ситуація на Кавказі, де навчання проводилось і на місцевих мовах (вірменською, грузинською, азербайджанською, адигейською, кабардинською) і російською, або останній викладався як предмет.

Що стосується всіх інших народів Росії, держава не проявляла великого інтересу до їх мов і не сприяла їх розвитку. Багато народності не мали своєї писемності. Офіційною мовою повсюдно була російська. Катерина II була першою імператрицею, яка почала проявляти інтерес до мов народів Росії внаслідок свого захоплення порівняльним мовознавством [54, с. 17].

Мовна політика царської Росії (в другій половині XIX - початок XX ст.)

мала неоднорідний характер і була обумовлена політичними настроями представників національних окраїн Російської імперії, була спрямована на їх насильницьку русифікацію. Російська мова в даному випадку використовувалася як засіб міжнаціонального об'єднання, прилучення до російської культури і православ'я. Даний процес в наукових роботах, присвячених тому періоду, отримав назву «культурної русифікації».

Держава стала цілеспрямовано застосовувати заходи для підтримки, розвитку та поширення російської мови. Йшов інтенсивний процес русифікації більшості територій (Польща, Україна, Прибалтика, Кавказ, Бессарабія) з метою інтеграції різномовного населення Російської імперії, створення єдиної армії і зміцнення позицій держави. Розвиток національних мов державою не заохочувалося. В кінці XIX ст. отримання світської середньої та вищої освіти було можливим тільки російською мовою по всій країні, за винятком Фінляндії.

Культурно-мовна політика того часу часто розглядалася як єдиний інструмент уніфікації російської держави і вирішення національного питання. Влада була абсолютно не зацікавлена в збереженні і розвитку культур багатьох народів, їхнє майбутнє їм «бачилося в залученні до православ'я і західного способу життя. Подібне ставлення до національного питання неминуче повинно було привести до виникнення численних конфліктних ситуацій, які в результаті посприяли розпаду російської імперії [29, с. 62].

Прихід до влади в жовтні 1917 р більшовиків кардинально поміняв громадський статус пригноблених царським режимом народів. Проголошена практично відразу після Жовтневого перевороту Декларація прав народів Росії, надавши «рівність і суверенність народів Росії», гарантувала національним меншинам і етнічним групам право на «вільний розвиток». Радянська влада, розуміючи важливість підвищення освітнього рівня населення країни, в березні 1919 року на VIII з'їзді прийняла Програму Російської Комуністичної партії (більшовиків), в якій говорилося про «реалізацію принципів єдиної трудової школи, з викладанням рідною мовою, з спільним навчанням дітей обох статей».

Незважаючи на післявоєнну розруху, скрутне економічне становище,

безперервну внутрішньопартійну боротьбу, Рада народних комісарів 26 грудня 1919 р. видала Декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РСФСР». Відповідно до даного правового акту «все населення Республіки в віці від 8 до 50 років, яке не вміє читати або писати, зобов'язане навчатися грамоті рідною або російською мовою, за бажанням».

Мовна політика нової держави була спрямована на те, щоб за допомогою розвитку національних культур долучити представників різних етносів до більшовицької ідеології. Було проголошено рівність усіх націй, в країні почалося активне мовне будівництво.

Незважаючи на значні труднощі (брак підручників, небажання самих учнів відвідувати заняття, дефіцит викладацьких кадрів) Народному комісаріату освіти вдалося поступово скоротити кількість безграмотних. Наприклад, в Башкирії протягом 1922-1927 навчальних років вдалося навчити 173 тис. чоловік, що помітно підвищило рівень грамотності населення [36].

Підтримці мовної ідентичності народів Радянського Союзу шляхом створення умов для збереження і розвитку однієї з таких унікальних форм національної самобутності, як мова, сприяв процес коренізації.

Коренізація в галузі мовної політики знайшла своє відображення в спробі впровадження мови національних меншин в такі суспільні сфери діяльності як діловодство, судочинство, освіту, засоби масової інформації. Однак за цілою низкою причин цей процес просувався досить повільно, а в деяких випадках зазнавав невдачі. Дефіцит місцевих кадрів, які добре володіють як російською, так і рідною мовами, відсутність літературної мови і писемності у багатьох народів, ведення діловодства російською мовою через відсутність даного функціонального стилю в корінній мові, а також підйом антиросійських настроїв внаслідок заохочення місцевого націоналізму привели до зміни парадигми мовної політики.

Іншою не менш важливою проблемою, з якою зіткнулися більшовики в ході реалізації мовної політики, була розробка письмових систем мов. У 20-30 рр. філологами була проведена величезна робота по розробці алфавітів,

удосконалення систем орфографії, виробленні граматичних норм мов народів СРСР. Для багатьох народів, які не мали раніше писемності, була створена своя письмова мова, розвивали нові літературні мови, перекладали на них твори класиків. Для дітей десятків національностей випускалися підручники на рідній мові, в педагогічних вузах готували викладачів по національних мов [23, с. 65].

Створення нової писемності відбувалося на основі кирилиці або латиниці. Однак серед представників більшовицької партії (А.В. Луначарський, В. Володарський) і деяких філологів (Н.Ф. Яковлев, Е.Д. Поліванов, Л.І. Жирков, А.А. Реформатський, А.М. Сухотін) було чимало прихильників розробки латинського алфавіту для російської мови, а також для мов, які використовували писемність на основі арабського алфавіту. Як аргумент вони висували той факт, що гноблені царським режимом народи, пам'ятаючи насильницьку русифікацію, не захочуть користуватися «місіонерською російською транскрипцією» [47, с. 50].

Крім того, більшовики сподівалися, що в разі перемоги світової революції латинська орфографія, а також всесвітня мова, яку пропонував створити Н.Я. Марр, сприятимуть міжнародному спілкуванню пролетаріату. В результаті завдяки зусиллям вчених Всесоюзного центрального комітету нового алфавіту до кінця 30-х рр. на латинську основу перейшло більшість мов народів СРСР. Однак в даному форматі писемність вищевказаних мов проіснувала порівняно недовго, і в кінці 30-х рр. вони були переведені на кирилицю.

У регіонах були створені шкільні системи, що функціонували на локальних мовах. Період 1920-1930-х рр. можна вважати самим сприятливим для розвитку мов національних меншин за всю історію.

Після Громадянської війни Радянська Росія не відчувала великої необхідності в людях, здатних вільно спілкуватися з жителями інших країн у зв'язку з порушенням дипломатичних, економічних і культурних зв'язків. У робітничо-селянській державі іноземні мови вважалися пережитком дворянсько-буржуазного суспільства і не мали великої освітньої цінності. В подальшому ці позиції було переосмислено, але ще протягом довгого часу,

практично весь існування СРСР багато людей вважали іноземні мови чимось непотрібним, стороннім для себе. Тому основне завдання лінгводидактики полягало в навчанні рецептивних умінь, а саме, читання іншомовної літератури. Незважаючи на те, що багато людей вивчали мову протягом декількох років в школі, а потім в інституті, говорити на ньому могли лише одиниці.

С 1930 року практичні зусилля СРСР були спрямовані на централізацію країни і армії для вирішення численних економічних питань та захисту від зовнішніх ворогів. Це вимагало зміцнення статусу російської мови як мови міжнаціонального значення.

У 1938 р. період національно-російської двомовності підійшов до кінця. Опублікування постанови ЦК ВКП (б) і РНК СРСР «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей» остаточно встановило пріоритет російської мови над корінними і свідчив про перехід радянського уряду до нового періоду мовного будівництва [32, с. 65].

В цілому, мовна політика СРСР в період 20-30 рр. ХХ ст. являє собою унікальний в історії Росії проєкт соціальної і освітньої трансформації радянського суспільства. Сумісна праця урядових органів і вчених-лінгвістів дозволила в короткий термін вирішити проблеми ліквідації неписьменності, створення літературних та письмових форм великої кількості національних мов з метою впровадження їх в різні сфери життя суспільства.

В результаті кількість національних мов, на яких велося навчання в школі, значно скоротилося. У період з 1960-х років до початку 1980-х років, ця кількість знизилася ще більше, з 47 до 17. Цьому сприяла і шкільна реформа 1958 року, внаслідок якої батьки отримали право вибирати для своєї дитини школу: російську або національну. Багато батьків вибирали для своїх дітей російську школу з тим, щоб надалі ті могли вступити до вузу і зробити кар'єру. Всього за 20 років зникло 2/3 національних шкіл, у багатьох випадках через недостатню наповнюваність учнями. Якщо навіть вибір був зроблений на користь національної школи, навчання рідною мовою проводилося, як правило, тільки у початковій школі. У системі середньої та вищої освіти навчання велося

російською мовою.

У 1970-ті роки російська мова отримала ще більшого поширення на території всього СРСР. Державою ставилося завдання оволодіння російською мовою кожним жителем країни. У вигідному становищі залишалися і титульні мови національних республік, деякі з них згідно Конституцій республік були оголошені державними. Що стосується національних меншин, їх представники поступово переходили на російську мову і відмовлялися від рідної мови. Причиною тому були наростаюча урбанізація і прагнення людей до кар'єрного росту. В результаті багато міноритарних мов виявилися на межі зникнення.

Таким чином, на думку дослідників, тенденції мовної політики СРСР включали в себе чотири напрямки: плюралізм або мовний федералізм; розвиток національно-російської двомовності; одномовність, або лінгвістична русифікація; мовна демократія (рис. 2.1).

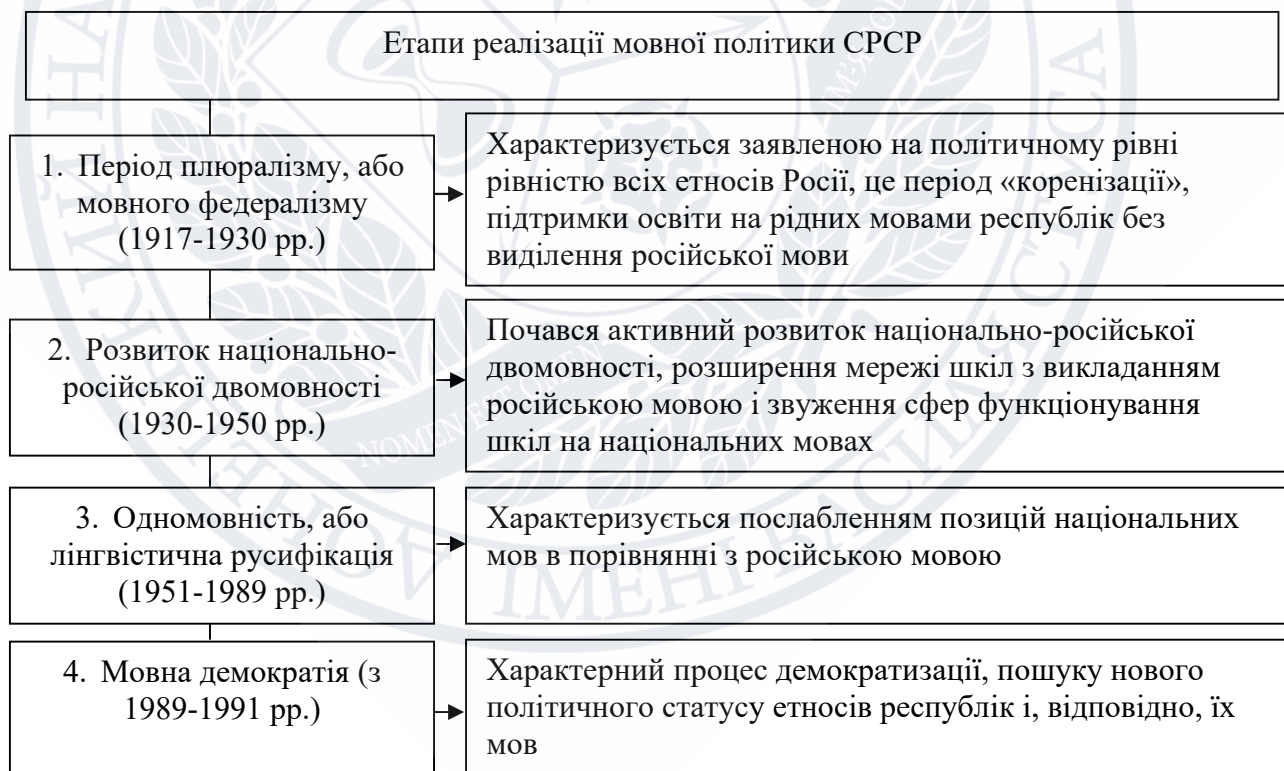


Рис. 2.1. Етапи реалізації мовної політики СРСР [26, с. 113]

Післявоєнна мовна політика в СРСР чітко розпадається на два періоди:

1) період 1940 рр. – середина 1980-х рр., коли мовна політика

здійснювалася в умовах стабільності держави;

2) період з середини 1980-х рр. до 1991 р, що характеризувався дезінтеграцією держави, результатом якої став розпад СРСР і утворення на його місці 15 незалежних держав.

Для поліпшення знання російської мови неросійським населенням країни держава прагнула до того, щоб вводити його в національних школах якомога раніше. Так, у Вірменії російська мова викладалася спочатку з третього класу, з 1948 р. – з другого класу, а з 1957 р. – з першого. До 1975 р. російська мова викладалася з першого класу в дев'яти республіках, а в інших – з другого. Останніми республіками, які перейшли на викладання російської мови з першого класу, були Литва і Естонія; сталося це в 1980 році. У 1970-1980-і рр. проводилася кампанія за введення російської мови вже в дитячих садах.

Існував ряд об'єктивних причин, для того щоб російська мова отримувала все більше поширення на території СРСР:

- централізація управління країною вимагала вибору на користь однієї з мов, яка повинна була служити засобом міжнаціонального спілкування в багатонаціональній країні;

- єдина мова була необхідна і для успішного розвитку науки, і для успішного управління армією і флотом [36].

Все це створювало передумови для підвищення в радянському суспільстві ролі російської мови. Крім того, підвищення статусу російської мови в радянському суспільстві призводило до того, що вона починала володіти в очах населення престижністю.

Радянська мовна політика післявоєнного часу аж до кінця 1980-х рр. відрізняється відносною стабільністю. В цілому можна говорити про неухильне підвищення статусу російської мови щодо статусу інших національних мов, проте це не було результатом планомірної політики русифікації з боку центральної влади. Більш того, ряд заходів саме центральної влади показує її прагнення зберегти національні мови, в тому числі і мови народів Крайньої Півночі.

Користуючись невизначеністю статусу мов в радянському законодавстві, республіки починають приймати закони, що закріплюють державний статус мов в радянських республіках. Протягом 1989 – першої половини 1990 рр. закони про мови були прийняті в 14 з 15 союзних республік. Правовий статус російської мови в республіканських законах про мову при цьому було визначено по-різному:

- у Казахстані і Туркменії визнавалося вільне функціонування російської мови нарівні з державними мовами цих республік;
- в Україні, в Білорусії, Узбекистані, Азербайджані, Молдові, Латвії, Киргизії, Таджикистані, Вірменії російська мова оголошувалася мовою міжнаціонального спілкування;
- в Литві статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування визнавався лише за межами республіки;
- в Естонії і Грузії статус російської мови не був ніяк визначено [52, с. 156].

Москва відреагувала на мовні рухи республік прийняттям в квітні 1990 «Закону про мови народів СРСР», яким російську мову визнано державною мовою СРСР і передбачався розвиток функцій інших мов. Проте, в умовах сепаратистського руху прийнятий закон був недостатньою (до того ж і запізнілою) мірою і серйозного впливу на ситуацію, що склалася не міг надати.

Отже, картина поширення російської мови серед неросійського населення СРСР помітно відрізнялася залежно від статусу національної мови (мова національної республіки, автономії), від того, чи використовувалася національна мова як засіб міжнаціонального спілкування, від чисельності носіїв мови, від ступеня їх урбанізації і ряду інших причин. Держава докладала чималих зусиль для поширення російської мови.

Для мовної політики, що проводиться в СРСР, були характерні ті ж тенденції, що і для багатьох інших багатонаціональних держав: посилення ролі мови переважаючого етносу і ослаблення позицій мов інших народів, особливо

малих народностей в колишньому СРСР діяла деструктивна модель мовної політики, яка не залишала перспектив існування мов малочисельних народів і так званих рідко використовуваних мов.

2.2. Мовна політика пострадянських країн

Прагнучи сконструювати лояльну власним цінностям ідентичність, політичні еліти низки пострадянських країн приступили до формування єдиної мовної політики, незважаючи на поліетнічність держав, які утворилися після розпаду СРСР.

Дослідник міжнародних процесів В. Новикова пропонує розділяти позиції російської мови в СНД на три групи (рис. 2.2).

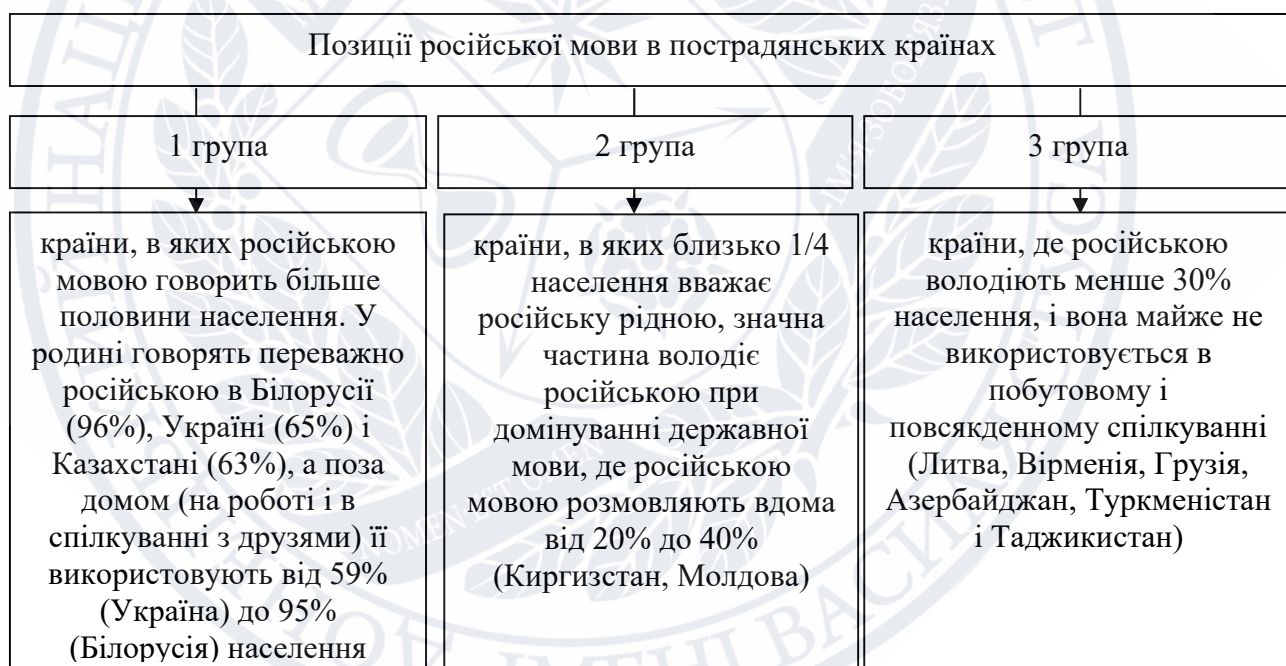


Рис. 2.2. Позиції російської мови в пострадянських країнах [5, с. 15]

У пострадянських країнах мовний чинник відіграє не тільки роль засобу етнічної ідентифікації, але і інструменту реалізації інтересів політичних еліт. У регіоні йде процес закріплення домінуючих позицій державних мов. Часто це відбувається на шкоду позиціям російської мови і, як наслідок, призводить до ущемлення прав російськомовного населення.

Тільки Білорусія надала російській мові статус державної. У Киргизстані, Казахстані і Південної Осетії він є офіційною мовою, а в Молдавії, Таджикистані і в Україні – мовою міжнаціонального спілкування. У Грузії і Вірменії статус російської мови формально не визначений (фактично має статус іноземної мови).

У сфері освіти російською мовою навчаються 75% дітей в Білорусії, 41% – в Казахстані, 25% – в Україні, 23% – в Киргизстані, 21% – в Молдові, 7% – в Азербайджані, 5% – в Грузії, 2% – у Вірменії. При цьому, наприклад, в більшості країн СНД (за винятком, Білорусі і Казахстану) в шкільних навчальних планах активно скорочується число годин, відведених на вивчення російської мови, не видаються навчальні посібники російською мовою, що знижує можливості її вивчення, як для російськомовних, так і для носіїв рідної мови.

На пострадянському просторі спостерігається зниження частки людей, які володіють російською мовою серед молоді. Це пов'язано з такими факторами:

1. Перша причина полягає в істотному скороченні кількості годин, що відводяться на вивчення російської мови в освітніх установах, а в багатьох школах він залишений лише для факультативного вивчення.

2. Другим фактором є демографічна ситуація в країнах СНД: частка росіян за останні 20 років знизилася з 30 до 17 млн. чоловік, що пов'язано не тільки з переїздом в Росію та інші країни, але і з пониженням народжуваності в російськомовному середовищі.

3. Важливу роль відіграє і фактор зміни самоідентифікації російськомовного населення в зв'язку з необхідністю адаптації до нової соціокультурної реальності, так як у багатьох країнах при вступі до вузу або на роботу потрібне знання мови нації [26, с. 114].

Подальше дослідження мовної політики пострадянських країн вимагає детальнішого дослідження особливостей реалізації даної політики на прикладі конкретних країн, зокрема таких як: Естонія, Латвія, Литва, Білорусь та Молдова.

Мовна політика на території Білорусі спирається на багатий історичний досвід. Так, до кінця IX століття населення на території Білорусі вже говорило в основному на східнослов'янських діалектах. Свою мову вони називали «словенськ' язык».

До кінця XIX століття для більшості жителів краю була характерна ситуація диглосії: білоруські діалекти, що використовувалися в побутовій сфері і фольклорній літературі / російська літературна мова як основна письмова мова, мова адміністрації та школи.

З початком Першої Світової війни в 1914 році на території Білорусі стали активно друкуватися газети і журнали на білоруській мовою, видаватися книги, відкриватися театри і різноманітні культурні суспільства. Розпочато випуск таких газет як «Наша Ніва», «Гоман». Також було відкрито близько 100 білоруських шкіл. У статті 22 Конституції БРСР від 1927 року білоруська мова була оголошена основною для державних, професійних і громадських закладів і організацій. Розпочалася активна білорусизація всіх сфер життя [55, с. 151].

У 1930-ті роки розгортається боротьба з національно орієнтованою інтелігенцією і централізація мовної політики. Країні потрібна була одна спільна мова, зрозуміла кожній людині. Такою мовою була обрана російська, роль білоруської мови як основного засобу комунікації пішла на спад.

Палата Народних Комісарів Білоруської РСР в своєму документі № 1312 «Про зміни і спрощення білоруського правопису» від 26 серпня 1933 року ухвалила реформування білоруської мови з метою наближення її до російської мови, що відповідало державній політиці того часу. З тих пір існує два варіанти білоруської орфографії: «класичний правопис білоруської мови» і «наркомовка».

Після Другої Світової війни помітно зросла роль російської і істотно зменшилася роль їдишу, польського, а також і білоруської мов. В 1950-1960-і роки XX століття індустріалізація і урбанізація сприяли значним переміщенням населення з сіл, в яких частіше говорили білоруською, в міста, де більшість використовувало російську мову. Прагнучи до відповідності новому

соціальному середовищі, людина, яка переселилася з села в місто, починала використовувати російську мову. Велику роль зіграло також те, що обидві мови досить схожі, і часто білоруський сприймався як «сільський варіант» російського.

У 1970-1980-і роки продовжилося скорочення числа білоруськомовних шкіл і кількості учнів у них. Частково це було пов'язано зі зменшенням і старінням сільського населення, де знаходилося більшість білоруськомовних шкіл. Однак в той же час білоруською мовою було надруковано 428 книжок загальним тиражем 9,4 мільйона примірників, що склало 37% від усіх виданих книг.

26 січня 1990 був прийнятий закон «Про мови в Білоруській РСР», який додав білоруській мові статус державної, а російській – статус мови-засобу міжнаціонального спілкування народів, що населяють територію БРСР.

Пізніше в Конституції, прийнятої 15 березня 1994 року, білоруська мова також була оголошена державною. Однак уже в наступному році на всенародному референдумі було поставлено питання про надання російській мові статусу державної нарівні з білоруською мовою, на що 83,3% взяли участь в голосуванні відповіли «так». Підсумком референдуму стало оголошення російської мови державною нарівні з білоруським [20, с. 45].

Широке використання російської мови на території Республіки Білорусь пов'язане з переміщенням громадян всередині Союзу, що призвело до змішування народів, наслідком якого стала централізація мовної політики та її орієнтація на російську мову. Слід зауважити також, що по даними перепису населення 2009 року 8,2% жителів країни назвали себе росіянами.

З розпаду СРСР минуло 30 років, однак населення країни, виховане за часів Радянського Союзу, в більшості розмовляє російською, і своїх дітей також навчають російської мови.

Білоруська мова в Білорусі представлена літературною білоруською мовою і місцевими говорами. Білоруська діалектна мова представлена говорами Західного Полісся.

Російська мова в Білорусі набагато більш однорідна, але також представлена декількома варіантами. Літературна російська в письмовій та розмовній формах поширена повсюдно, проте ступінь володіння нею варіюється від хорошої літературної мови до сильно змішаної мови.

За даними перепису населення Республіки Білорусь 2009 року була складена таблиця «Поширення в Республіці Білорусь та областях білоруської та російської мов». Білоруську своєю рідною мовою назвали 5 058 334 особи, що становить 53,2% всього населення Білорусі, російською ж вважають своєю рідною 3 948 074 жителя РБ, які становлять 41,5% всього населення країни.

Аналіз переліку друкованих ЗМІ Республіки Білорусь на 1 півріччя 2020 року дозволяє побачити, що в 2020 році в Республіці Білорусь видавалося 893 видання російською та білоруською мовами. З них білоруськомовну назву мають 34,9%, проте на білоруській мові видається лише 10,3% від усіх друкованих ЗМІ. За даними Інформаційно-аналітичного центру при Адміністрації Президента Республіки Білорусь в топ-15 газет, найбільш популярних у білорусів входить тринадцять російськомовних і дві білоруськомовні газети [26, с. 113].

Телебачення залишається найбільш поширеним ЗМІ в країні з максимальним охопленням населення (99,3%). Державне телебачення в Білорусі представлено 11 телеканалами. З них на обох державні мови віщають 63,6% (сім телеканалів), тільки російською – 27,2% (3 телеканали) і тільки на білоруській – один телеканал, що становить 9,1% всього державного телемовлення Республіки Білорусь.

На офіційному Інтернет-порталі Президента Республіки Білорусь представлений перелік державних сайтів, загальна кількість яких 130, з яких 38,5% мають як російськомовну, так і білоруськомовну версії.

Також варто зауважити, що білоруська мова часто розглядається як мова політичної опозиції. Більшість опозиційних гасел, плакатів написані саме на білоруській.

З кожним роком зростає кількість книг, випущених на білоруській мовою.

За даними Міністерства інформації Республіки Білорусь за 2017 рік було випущено 1 314 найменувань книг і брошур білоруською мовою тиражем 4,337 мільйона примірників, що по порівняно з попереднім роком більше за назвами на 17,1%, а по тиражу на 16,0%. Література на білоруській мові займає 13,7% в загальній кількості випущеної в Білорусі видавничої продукції та 18,8% в її сукупному тиражі. Російською мовою в 2017 році було видано 7 438 найменувань тиражем 16,87 мільйона примірників, що становить від загального числа і тиражу 77,5% і 73,0%.

Що стосується мовної політики Молдови, то 16 лютого 1989 р. від імені Спілки письменників Молдови був опублікований законопроект «Про функціонування мов на території Молдавської РСР». Згідно з проектом, батьки позбавлялися права вибору мови навчання дітей, а за використання в офіційному спілкуванні іншої мови, крім державного, передбачалася адміністративна і, в ряді випадків, кримінальна відповідальність

Проведена Кишиневом політика «румунізації» Молдови і витіснення російської мови зі сфери державного діловодства закономірним чином викликали хвилю протесту в Придністров'ї – регіоні унікальному в економічному, демографічному, культурно-цивілізаційному і мовному відношенні. При цьому мовний чинник послужив «спусковим гачком» в Придністровському конфлікті, оскільки торкнувся широких верств індиферентного населення, яке усвідомило загрозу своїй ідентичності в нав'язуванні чужих символів і привело до згуртування навколо «своїх» лідерів.

В даний час в Молдові згідно 13 ст. Конституції: «1. Державною мовою ... є молдавська мова, що функціонує на основі латинської графіки. 2. Держава визнає і охороняє право на збереження, розвиток і функціонування російської мови і інших мов, які використовуються на території країни [41, с. 63].

Молдавська мова як державна застосовується у всіх сферах політичного, економічного, соціального і культурного життя і виконує в зв'язку з цим на території республіки функцію мови міжнаціонального об'єднання.

У преамбулі Закону сказано, що Республіка Молдова забезпечує на своїй

території умови для використання і розвитку російської мови як мови міжнаціонального спілкування, а також мов інших національностей, які проживають в республіці. Крім того, в місцевостях проживання більшості населення гагаузької національності мовою офіційних сфер життя є державна, гагаузька або російська мови.

Під час перепису 2004 року була отримана інформація про мову, на якій зазвичай розмовляє населення Молдови. Із загальної кількості населення країни 58,8% зазвичай розмовляє молдавською мовою, 16,4% – на румунському, 16,0% – російською, 3,8% – українською, 3,1% – гагаузькою і 1,1 % – болгарською.

Російська мова – це засіб професійного виживання і самореалізації для третин немолдован Молдови. Це, засіб залучення до світової цивілізації, пізнання сучасного мінливого світу.

На рівні молдавської держави встановлено право осіб, які належать до національних меншин, обирати мову спілкування, звертатися в усі державні установи, органи влади і управління, в будь-які підприємства, організації та установи російською мовою і отримувати відповідь на такий же мові.

Мовою діловодства в органах державної влади, державного управління та громадських організаціях є державна мова. При необхідності документи перекладаються на російську мову. Акти органів державної влади, державного управління і громадських організацій складаються і приймаються державною мовою з подальшим переведенням на російську мову, в місцевостях з населенням гагаузької національності – державною, гагаузькою або російською мовою з подальшим переведенням [22, с. 108].

Акти місцевих органів державної влади, державного управління та громадських організацій на території, де більшість складає населення української, російської, болгарської або іншої національності, можуть прийматися на рідному чи іншій мові з наступним перекладом на державну мову [10].

Разом з тим, як відзначають фахівці, Республіці Молдова ще далеко до дотримання європейських демократичних стандартів, в тому числі і щодо

захисту прав нацменшин, згідно з якими мовам цих меншин приділяється значно більше уваги в правовому відношенні, аж до додання статусу державної поряд з мовою нації.

Таким чином, Молдова дещо пом'якшила мовну політику, відійшовши від принципів «мономовності». У Гагаузії офіційними є три мови – молдавська, гагаузька і російська. У Придністров'ї також існує три мови – молдавська (кириличної графіки), українська і російська.

31 жовтня 2017 року Конституційний суд Молдови дав позитивний висновок щодо законопроекту Ліберально-демократичної партії, яка запропонувала поправку до Конституції, що передбачає зміну назви державної мови з молдовської на румунську.

Триваюча політика румунізації Молдови викликає відторгнення частини населення Республіки, особливо серед населення Гагаузії. Не виключені подальші гострі соціальні розколи в Молдові через мовної політики офіційної влади.

Як відомо, в даний час країни Балтії (Латвія, Литва та Естонія) мають непрості міждержавні відносини з Росією, що обумовлено радянським і дорадянським періодами їх історії. На початку ХХ ст. вони були провінціями царської імперії, боролися за незалежність в періоди Жовтневої революції і Першої світової війни, в 1940 були приєднані до Радянського Союзу, а після його розпаду повернулися до незалежності.

Історичні шляхи цих трьох країн в ХХ в. дуже подібні. За походженням мови Естонія стоїть особно: латиська і литовські мови є спорідненими і складають балтійську групу індоєвропейської мовної сім'ї; естонський ж належить до угро-фінської групи уральської сім'ї. Латинська писемність застосовується у всіх трьох мовах. Литовська вважається однією з індоєвропейських мов, найкраще збережених з найдавніших часів. У складі балтійської групи сьогодні представлені тільки латиська і литовська (ще одна – прусська мова зникла в кінці ХVІІІ ст.) [18, с. 243].

За радянських часів чимало людей з інших регіонів СРСР мігрувало в

республіки Прибалтики, що в деякій мірі змінило їх демографічну структуру. Чисельність населення цих країн, що належить до їх націй, в Естонії скоротилася з 88,0% до 61,3% (до 1989 г.), в Латвії – з 77% до 52%. У Литві склалася принципово інша ситуація: даний показник майже не змінився, склавши відповідно 80,6% і 79,6% [18, с. 245].

Демографічні зміни закономірно привели до змін в структурі користувачів мови: місцеві жителі почали освоювати російську мову, а невелика кількість російськомовних приїжджих стали вивчати місцеві мови. Російська була основною мовою Радянського Союзу. Були відкриті місцеві російські школи, і діти тих, хто не був носієм місцевої мови, могли вчитися в школах з викладанням предметів на рідній мові. У російських школах не викладали в обов'язковому порядку місцеві мови, проте для шкіл з викладанням на місцевих мовах курс російського був обов'язковим, а це призводило до так званої двомовності, при якій в дійсності пріоритетне становище займала російська мова. В такій ситуації представники інших націй повинні були володіти російською мовою. Наприклад, в Естонії російська мова стала засобом офіційного спілкування в організаціях і установах, в тому числі адміністративних.

Після розпаду Радянського Союзу країни Балтії знову здобули незалежність. Політичні та лінгвістичні характеристики нових держав мінялися, в тому числі в зв'язку з тим, що інші етноси тепер становлять мовну більшість.

На тлі офіційного вступу Естонії та Латвії в ЄС і НАТО жорстка мовна політика цих країн призвела до серйозних наслідків: піддалася осуду дискримінація російської та російськомовного меншини, ЄС направила в дані країни кілька делегацій для перевірки реальної ситуації і формування експертного висновку про соціальні позиції мов, цивільних правах населення і плани соціальної інтеграції.

Протягом ХХ ст. в країнах Балтії змінилося щонайменше шість типів мовної політики:

- жорстка русифікація в період Російської імперії і подальша

короткочасна лібералізація;

- затвердження вищого правового статусу національних мов в період незалежності;

- русифікація в перший етап існування радянської влади – з 1940 по 1941 р.;

- тривалий період нав'язування німецької мови в якості головної офіційної;

- двомовність з пріоритетним становищем російської мови аж до розпаду Радянського Союзу в 1991 р.;

- проголошення національних мов єдиними державними в ході становлення сучасних суверенних держав [28, с. 208].

Після розвалу Радянського Союзу в державах Балтії склалася нова мовна ситуація, яка перш за все характеризується правовим закріпленням статусів титульних і нетитульних мов. Ця ситуація ускладнилася після набуття балтійськими країнами незалежності в 1991 р., коли вони відновили суверенітет, проблеми мовної політики стали одними з основних в їх суспільному житті і політиці.

Латиські політичні еліти проголосили відновлення державності 1918-1940 рр. Згідно з позицією офіційної влади Риги, «окупація» Латвії СРСР в 1940 р. і подальша радянська окупація носили злочинний характер, в зв'язку з цим в країні були заборонені радянські символи, а особи, які оселилися в Латвії після 1940, повинні «заслужити» громадянство за допомогою процедури «натуралізації», яка, крім іншого, включає іспит на знання державної (латиського) мови, історії і культури Латвії.

Згідно зі ст. 5 «Закону про державну мову» 1999 року, всі мови, крім латиської, вважаються іноземними. Тому з моменту набрання Законом чинності в 2000 р. Державні установи не приймають документів і заяв російською мовою, а також не пропонують на ній інформації, за винятком особливо обумовлених випадків.

Послідовна політика правлячих еліт Латвії на «латишизації» країни проявляється в скороченні кількості російських шкіл, відмові у використанні російської мови при офіційному документообігу, адміністративних штрафах за використання російської мови офіційними особами.

У Латвії існує окреме відомство – Центр державної мови, в завдання якого входить контроль за виконанням Закону про мову за допомогою звернення в правоохоронні органи в разі його порушення. Ця установа реагує на скарги мешканців. У разі, якщо, «наприклад, касир не зміг або не захотів відповісти вам на латиській, ви можете написати на нього скаргу, прийдуть інспектори, перевірять і, в разі необхідності, накладуть штраф. У разі повторного порушення можуть зажадати звільнення недбайливого співробітника з роботи.

Націоналістичні сили Латвії виступають за продовження і посилення «мономовної» політики. З метою зміцнення своїх позицій в 2011 р. ними було організовано процедуру збору підписів за референдум з питання переведення всіх шкіл Латвії на латвійську мову навчання. У відповідь громадські рухи, які виражають інтереси російськомовного населення, почали збір підписів за референдум про надання російській мові офіційного статусу. Необхідну кількість підписів було зібрано, і референдум відбувся 18 лютого 2012 р.

Підсумки референдуму продемонстрували, що більшість населення виступає проти надання російській мові офіційного статусу: 74,8% жителів проголосували проти, тоді як «за» – 24,9% учасників референдуму. У регіональному плані за надання російській мові офіційного статусу виступає більшість населення Латгалії (Східні провінції Латвії) [50, с. 49].

На підсумки референдуму вплинула і позиція державних ЗМІ, які, як правило, агітували проти надання російській мові офіційного статусу.

У Литві число нелитовців дуже невелике, і, як правило, вони добре розуміють литовську мову. З цієї причини вони інтегровані в сучасне литовське суспільство. Литовська мова була офіційно проголошена державною в грудні 1988 р. Стандарти національної мовної політики, прийняті парламентом Литви

в 2003 р, відображають стратегію розвитку литовської мови: вони орієнтовані на підтримку її вищого юридичного статусу за допомогою посилення її позицій в житті суспільства, зокрема в системі освіти.

У Литві пред'являються різні вимоги до рівня володіння литовською мовою для представників різних професій. Наприклад, від доглядальниць і нянь потрібно найнижчий рівень знання мови, медсестри і поліцейські повинні мати середній рівень, а викладачі і лікарі зобов'язані досягти просунутого рівня

У загальноосвітніх школах Литви діє одномовна модель освіти, при якій будь-який друга мова є мовою вивчення, а не навчання. З 2-го класу пропонується на вибір вивчення однієї з трьох європейських мов: англійської (абсолютного лідера по популярності), німецької або французької. У 6-му класі може бути обрана друга, а в 8-му третя іноземна мова. На цьому етапі в число пропонованих мов потрапляє і російська в якості другої іноземної

За даними Департаменту освіти Литви в 2013-2014 рр., в нелитовських школах навчалося 7,5% всіх учнів, з них в школах з російськомовним навчанням – 4%.

Естонія також застосувала аналогічний підхід в 2000 р, змінивши напрям використання мови закони з майже тими ж формулюваннями, що і в Латвії. Однак мовними вимогами, що пред'являються до перерахованих в Законі галузях і сферах так званих «законних громадських інтересів», була незадоволена Європейська комісія. Естонський Закон про мову формально відповідає стандартам європейських організацій, але в дійсності головним є питання про те, як інтерпретувати неоднозначне слово «законні інтереси суспільства» [35, с. 23].

З 2018 року Міністерство освіти і науки Естонії направило в різні відомства на узгодження нову Програму розвитку естонської мови, найважливішою метою якої є формування бажання, вміння і здатності кожного громадянина Естонії користуватися естонською мовою в усіх сферах життя, а також володіти іноземними мовами.

В Естонії, незважаючи на те, що в школах і вузах російська мова як

основна, її вивчає лише вкрай обмежене число людей і поза шкільної і вузівської сфер вони вважають за краще естонську і англійську, російська мови.

Влада в країнах Балтії вимагає використання національних мов у всіх громадських місцях, всіляко зміцнюють систему освіти на національних мовах, заохочують застосування національних мов в публічних вивісках, сферах ЗМІ, видавничій діяльності та офіційному спілкуванні. Однак це не означає, що російська мова повністю втратив свій колишній статус в цих країнах.

Реальність така, що структури ЄС втручаються в мовну політику урядів країн Балтії з тієї причини, що дані країни хочуть бути повноцінними членами ЄС.

Отже, після розпаду Радянського союзу кожна незалежна держава обрала власну політику розвитку держави, в тому числі і мовну. Враховуючи значний вплив російської мови на кожную націю, першочерговим питанням було прийняття нормативно-правових актів, які стосуються державної мови. Кожна країна в цьому випадку має своє бачення: Білорусія надала російській мові статус державної. в Молдавії мова меншинства, в країнах Прибалтики – російська мова вважається іноземною. В Білорусії російська мова і досі займає важливе значення в мовній політиці країни на рівні з білоруською мовою. В Молдові основною мовою є молдавська, проте вона і сприяє розвитку інших мов, зокрема у Гагаузії офіційними є три мови – молдавська, гагаузька і російська; у Придністров'ї також існує три мови – молдавська (кириличної графіки), українська і російська. Структура і культура суспільства, що сформувалися в радянський період, потім піддалися радикальним змінам. Проте вони продовжують робити істотний вплив на соціальне життя сучасних країн Балтії, в тому числі в аспекті взаємин мов і державної мовної політики.

Висновок до розділу 2

Мовна політика СРСР в період 20-30 рр. XX ст. являє собою унікальний в історії Росії проєкт соціальної і освітньої трансформації радянського

суспільства. Сумісна праця урядових органів і вчених-лінгвістів дозволила в короткий термін вирішити проблеми ліквідації неписьменності, створення літературних та письмових форм великої кількості національних мов з метою впровадження їх в різні сфери життя суспільства.

Мовна політика в СРСР в післявоєнний період свідчить, з одного боку, про посилення позицій російської мови і поступове згасання національних мов дуже нагадує ситуацію з англійською мовою в англійських країнах. З іншого боку, напевно, більше ніде не було зроблено так багато для підтримки і розвитку художньої літератури на національних мовах, скільки було зроблено в СРСР. Посилення позицій російської мови як мови міжнаціонального спілкування і держави відбувалося не тільки на тлі ослаблення національних мов, а й на тлі їх розвитку. Це особливо стосувалося мов національних республік.

Період стабільності в мовній політиці СРСР закінчився в роки перебудови. Економічна криза і розчарування в офіційній ідеології створили вакуум, який став заповнюватися різними національними ідеями, особливо це було характерно для неросійського населення. Ідеалізація свого минулого, інтерес до національної історії спричиняли і розвитку інтересу до мовних питань, так як мова розглядалася як одна з найважливіших складових національної культури. Міркування про відновлення статусу національних мов були проміжним кроком на шляху до вимоги національної незалежності.

Аналіз мовної ситуації в Республіці Білорусь дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, незважаючи на те, що офіційно в РБ дві державні мови, російська, використовується набагато частіше, практично у всіх сферах людської діяльності (що пов'язано з тим, що майже 70 років Республіка Білорусь під назвою Білоруська Радянська Соціалістична Республіка входила до складу СРСР, де основною мовою комунікації була російська мова, а також у зв'язку з тісними політичними, економічними і соціальними зв'язками з Російською Федерацією); по-друге, уряд Республіки Білорусь всіляко підтримує ініціативи, орієнтовані на популяризацію білоруської мови і білоруської

культури серед населення. З кожним роком ставлення населення РБ до білоруської мови поліпшується, що підтверджує ефективність мовної політики держави.

Для Республіки Молдова в її межах на січень 1990 р. російська мова була і є внутрішньою об'єктивною потребою і необхідністю. Однак сьогодні правий політичний спектр Молдови категорично не сприймає російської мови ні в якості мови міжнаціонального спілкування, ні в якості другої державної або офіційної. Ця позиція праворадикальних сил спрямована на те, щоб змінити демографічну ситуацію в Молдові, знизити поріг геополітичної прихильності до Росії і підготувати умови для об'єднання з Румунією. У той же час саме російська мова може забезпечити: об'єднання двох берегів Дністра і зміцнення державності Молдови (тобто, вирішує політичне завдання внутрішнього характеру); - консолідацію суспільства, народу Молдови на основі прав людини, включаючи його право на рівність можливостей в професійній самореалізації, здійснюване в рамках єдиного громадянського суспільства Молдови; спілкування між молдаванами і немолдаванами на етапі інтеграції останніх в мовне середовище, між молдаванами і іншими націями і народами на пострадянському просторі.

В розглянутих трьох країнах на Балтійському узбережжі російська стала іноземною мовою національної меншини, залишаючись при цьому мовою міжетнічного спілкування. Це призвело до різкого ослаблення позицій російської мови в системі освіти і в цілому погіршення сучасного стану і перспектив соціального статусу російської мови в країнах Балтії. Розвиток інформаційних технологій і мережевих технологій і їх використання в науці, освіті і повсякденному житті призвели до того, що російська мова не тільки переплітається з великою кількістю мережевих мов, але і стає свого роду «гібридною мовою», насиченою різноманітними проявами впливу англійської. Російськомовні жителі Прибалтики в цілому не відчувають загрози. Їх відносини з місцевим населенням характеризуються взаємною толерантністю.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Стан та проблемні питання мовної політики сучасної України

Дискусії та політичні спекуляції щодо статусу російської мови почалися на Україні ще до розпаду СРСР. Щоб заручитися підтримкою населення, в 1989 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про мови в Українській РСР. В результаті, мовна політика в Україні після розпаду СРСР регулювалася Конституцією України (ст. 10) та Законом УРСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р.).

Основним було питання про принципи регулювання використання двох основних мов в радянській республіці – російської і української. Українська еліта прагнула заспокоїти населення, яке проживає на сході країни, переконуючи його в готовності враховувати інтереси російськомовної частини населення.

Культура населення східних областей формувалася під впливом Росії. Східні області розвивалися в умовах функціонування двох мов – російської та української. На заході України на українську мову впливали Литва, Польща, Австро-Угорщина. В результаті утворилася особлива мова, на основі цікавої суміші польської, німецької, угорської з місцевим українським діалектом. Саме цей варіант української мови був узятий за основу новою українською елітою в перший період незалежності України [59, с. 194].

Після розпаду СРСР в 1991 р. Україна стала незалежною державою, українська мова набула статусу державної мови. Однак, згідно з законодавством того періоду, в разі якщо 10% населення будь-якого регіону

говорило на іншій мові, були допустимі регіональні мови, зокрема, російська (наприклад, в Криму та на південному сході країни). У таких регіонах дозволялося використання російської мови органами державної влади і місцевого самоврядування, навчальними закладами і ін.

У тривалі суперечки з проблеми статусу російської мови визначеність вніс Конституційний суд України. У 1999 р. він прийняв рішення про те, що державною мовою є українська. Здавалося, це повинно було покласти край політичним спекуляціям щодо цієї проблеми. Російська мова, згідно з конституцією, є мовою національних меншин, якій, як і іншим мовам нацменшин, гарантується «вільний розвиток, використання і захист».

Однак на практиці цього не відбувалося. Більш того, питання про статус російської мови перейшло спочатку в розряд внутрішньополітичних, а потім і зовнішньополітичних проблем. Це знайшло своє відображення у виступах депутатів і заявах представників політичних сил України, які декларували своє прагнення розвивати тісні відносини з Росією і захищати інтереси російськомовного населення.

У 2000-і рр. в Україні формується два основні підходи до мовної політики, які можна назвати українофонія і русофонія. Українофони звертали увагу на дискримінацію української мови, тому що вона домінувала, на їхню думку, не у всіх областях України, тоді як русофони, навпаки, дбали про російську мову, вказуючи на її обмеження. Їхні аргументи полягали в тому, що, згідно європейського законодавства, при великій кількості населення, що говорить на другій (російській) мові, її повинні визнати не регіональною, а другою державною. Перетин двох споріднених мов призвело до появи єдиної змішаної мови, іменованої суржиком [54, с. 18].

У руслі мовної політики України, спрямованої на зміцнення національної ідентичності в мовній сфері, в 1993 р. з'явилася вимога уряду замінити написання конструкції «на Україні» на «в Україні». Громадськість України вбачала в прийменнику «на» зневажливий момент – «на Україні, на околиці». В даний час в російській мові України переважає прийменниково-відмінкова

форма «в Україні». Українські газети, які друкуються російською мовою, телебачення та інтернет також стали використовувати поєднання «в Україні». В офіційних російських документах вживаються обидві лексичні форми.

Надалі зменшення значення російської мови стало основою побудови української національної ідентичності. Незважаючи на те, що половина жителів України в повсякденному спілкуванні використовує російську мову, а українською мовою володіють далеко не досконало, позиція українського керівництва на протязі майже 30-ти років полягала в неприйнятті можливості визнання російської мови державною, поряд з українською.

Перше пострадянське десятиліття дерусифікація України хоча і поступово набирала обертів, але не була різкою і стрімкою. Ситуація змінилася після приходу до влади президента В. Ющенко. Були видані численні укази, що обмежували вживання російської мови в Україні.

Серйозному удару піддався інститут освіти. Прекрасно розуміючи, що саме в школах, середніх та вищих професійних навчальних закладах відбувається виховання підростаючих поколінь, українське керівництво поставило собі за мету витіснити російську мову з освітнього простору і «українізувати» підростаючі покоління громадян країни, в т.ч. і російських за походженням [2, с. 16].

Визнання другою державною мовою російської для українських політиків було рівносильним відмови від української мови. Їм здавалося, що в разі відсутності законодавчої підтримки переваги української мови над російською, переважна більшість місцевого населення перейшла б на російську мову, а це, призвело б до посилення впливу Росії на Україну.

Питання про статус російської мови є одним з найгостріших у сучасній історії України. Протягом десяти років закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» зустрічав опір в українському парламенті з боку націоналістичних партій. Він був прийнятий лише в 2003 році [44].

Згідно з цим документом, не можна погіршувати становище нацменшин,

існуючих на момент ратифікації. Однак це положення не виконувалося. Більш того, українські політики, бажаючи заручитися підтримкою російськомовного сходу, як і раніше використовували тему російської мови в передвиборних цілях. Так, одним з гасел лідера партії регіонів В. Януковича на президентських виборах 2004 року стала заява про його прагнення домогтися надання російській мові статусу другої державної в разі його перемоги на президентських виборах. Перемога В. Ющенко на виборах президента не дозволила

Після президентських виборів дискусії про статус російської мови вийшли за стіни парламенту, а в 2006 році вони отримали «друге дихання», що було викликано політичною боротьбою.

В цілому ситуація з російською мовою залишалася досить складною. Незважаючи на те, що закон про мови застарів, а хартія мала як технічні, так і правові помилки, ніяких змін в законодавстві не відбувалося. Спроби його удосконалення ні до чого не привели.

В 2012 р був прийнятий закон «Про засади державної мовної політики» [42], який передбачав надання мові статусу регіональної в тих районах, де її визнавало рідною 10% населення, що перш за все стосувалося російської мови на Південному Сході України.

Переломним моментом у мовній політиці України був «Євромайдан» в 2014 р. Після приходу до влади опозиції уряд України проголосував за скасування закону 2012 р. Питання російської мови стало однією з головних причин масових протестів на Донбасі навесні 2014 р., які потім переросли в кровопролитний збройний конфлікт.

Після обрання на пост президента України, Петро Порошенко заявив, що скасування закону була помилкою. У лютому 2015 року Конституційний суд відкрив справу за конституційним поданням. В результаті, після рішення Конституційного суду, в 2018 році закон втратив чинність, оскільки був визнаний неконституційним.

25 квітня 2019 року Верховна рада прийняла закон «Про забезпечення

функціонування української мови як державної» [43]. У травні 2019 року колишній президент України підписав закон, який передбачав використання української мови практично в усіх сферах життя. 16 липня закон вступив в силу.

В ньому максимально скорочувалася роль російської мови і мов національних меншин. У процесі прийняття цього закону йому надали допомогу частина представників «Народного фронту», «Самопоміч» та ін. фракцій, що підтримують націоналістичні устремління.

Відповідно до Закону, єдиною державною мовою на території України є українська. У 2020 р. положення цього закону почали вводитися в реальне життя. згідно з цим законом:

1) державною і офіційною мовою в Україні є тільки українська мова. Ігнорування закону прирівнюється до наруги над державними символами: за нешанобливе ставлення до мови накладається штраф;

2) українською мовою повинні володіти всі без винятку представники центральних органів виконавчої влади України, народні депутати, судді, прокурори, адвокати, нотаріуси, медпрацівники, вчителі. Всі засідання, заходи, робоче спілкування в органах влади, державних і комунальних підприємствах повинні відбуватися на українській мові;

3) в державних дитячих садах, школах і вузах викладання повинно вестися тільки українською мовою. Однак в вузах допускається проведення лекцій на одній з мов ЄС.

Всі російськомовні школи на Україні з 1 вересня 2020 р. перевели на викладання українською мовою. В регіонах, де проживають національні меншини, допускається викладання рідної мови тільки в початковій школі до 5-го класу. У школах почали діяти різні моделі вивчення української мови. Перша стосувалася корінних народів України, які не проживають в своєму мовному середовищі і не мають держави. Мова йде про кримських татар. Для них закладено навчання на їх мові з першого до 11-го (12-го) класу поряд з ґрунтовним вивченням української мови [49, с. 59].

Другий підхід стосувався шкіл з навчанням мовою національних меншин, який відноситься до мов Євросоюзу. Залежно від мовної групи і мовного середовища використання цієї моделі може відрізнятися, зокрема, на рідній мові поряд з вивченням державної діти будуть вчитися в початковій школі. З 5-го класу не менше 20 % предметів у році повинно відводитися викладанню українською мовою, але в 9-му класі їх частка повинна бути не менше 40%. У старшій школі не менше 60% предметів навчального часу в цих закладах має читатися державною мовою.

Третій підхід, який стосувався інших національних громад на Україні, перш за все російськомовних. Для таких громад викладання в початковій школі буде вестися на їх мові разом з вивченням української, а з 5-го класу не менше 80% предметів будуть читатися державною мовою;

4) в театрах, кінотеатрах повинна домінувати українська мова. Вистави і кінофільми на іноземній мові повинні супроводжуватися перекладом на українську. Громадські заходи (круглі столи, конференції і т.д.) можна проводити українською або англійською мовами;

5) ЗМІ повинні повністю перейти на українську мову. На телебаченні повинна домінувати українська мова. Сумарна тривалість іншомовних телерадіопрограм та передач не може перевищувати для загальнонаціональних мовників 10% від часу добового мовлення, для регіональних і місцевих мовників – 20%;

6) підтримується використання української мови в сфері комерції, обслуговування, медицини і фармацевтики. Так, всі магазини, ресторани, перукарні та інші закладу повинні надавати послуги на державній мові. Те ж стосується і медицини – прийом пацієнтів і ведення документації може здійснюватися лише на українській;

З 2021 році вступають в силу вимоги до рівня володіння українською мовою для отримання громадянства.

Володимир Зеленський прагнув проводити збалансовану політику в питанні мови. Однак незважаючи на передвиборні заяви і політику, що

проводиться після приходу до влади, поки змінити ситуацію в цій сфері йому не вдається.

У лютому 2020 року в пропрезидентської партії «Слуга народу» заявили, що готові переглянути закон про державну мову. Глава комітету Верховної ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики Олександр Ткаченко заявив, що чинний закон про державну мову викликає багато ризиків для суспільства. Однак ця заява, як розгляд інших законопроектів в парламенті навряд чи змінить політику української влади у мовній сфері.

Майже одночасно з набранням чинності цим законом українським урядом було схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Відповідне рішення було прийнято на засіданні Кабінету Міністрів України 17 липня 2019 року [45].

Ця Стратегія визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної мовної політики найближчими роками, та охоплює всі сфери суспільного життя. Так, у цьому документі було заплановано реалізацію в три етапи:

- 1 етап (2019–2020 роки): пріоритетним напрямом реалізації Стратегії є вивчення поточного стану сфери застосування державної мови;
- 2 етап (2021–2025 роки): з урахуванням результатів першого етапу пріоритетними напрямами реалізації Стратегії стануть збільшення комунікативного і демографічного потенціалу української мови, формування цілісного україномовного інформаційно-культурного простору;
- 3 етап (2026–2030 роки): пріоритетними напрямами реалізації Стратегії є підвищення загальної мовної культури населення та розвиток і поглиблення процесів, реалізація яких розпочалася на попередніх етапах.

Отже, до безсумнівних досягнень у мовнокультурній і духовній сферах в останні роки варто зарахувати: ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; схвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава»; схвалення Кабінетом

Міністрів України нового Українського правопису за 2019 рік; державна підтримка книговидання; запровадження квот для української мови на радіо і телебаченні.

За даними соціологічного опитування 2019 р. проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, в порівнянні з 2001 р. вважають себе етнічними українцями вже не 77,8, а 92,0% респондентів, а етнічними росіянами – вже не 17,3, а 6,0% по всій країні. Найбільший відсоток українців по самооцінці – серед молоді, що підтверджує конструюються характер етнічності.

З метою подальшого захисту та підтримку мовної політики України необхідно:

- 1) на виконання вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» забезпечити всебічний розвиток і функціонування державної української мови у всіх сферах публічного життя, визначених цим законом, на всій території України;
- 2) стимулювати визнання та повагу, а також сприяти політичній толерантності українського суспільства до державної мови та мов усіх корінних народів, національних меншин, які проживають в Україні;
- 3) надати чітке визначення в законодавстві України понять «державна мова», «рідна мова», «мова міжнаціонального спілкування», «національна меншина», «корінні народи», «місця компактного проживання» тощо;
- 4) забезпечити доступ до вільного опанування всім громадянам України української мови;
- 5) визнати багатоетнічний характер українського суспільства та гарантувати повну та рівноправну участь громадян України, які належать до представників корінних народів, національних меншин, у всіх сферах життя українського суспільства;
- 6) вжити заходів із боротьби з пропагандою, спрямованою на запровадження другої державної мови;
- 7) вдосконалення регулювання юридичної відповідальності за порушення

законодавства щодо використання української мови як державної.

Отже, політична боротьба і спекуляції навколо російської і української мови розгорталися на Україні протягом останніх 30 років. Кожна з політичних сил використовувала цю тематику для залучення до себе уваги виборців. В останні роки російська мова знову опинилась у фокусі уваги, тепер уже націоналістичних сил. Їх прагнення будь-якими шляхами розширити сферу застосування української мови, навіть за рахунок ігнорування інтересів національних меншин, які використовують свої мови, зведена в державну політику. Новий мовний закон, прийнятий на Україні, не відповідає європейському законодавству, що знайшло підтвердження в рекомендаціях Венеціанської комісії, яка займається питаннями мовної дискримінації в Європі. Мовні національні меншини, число яких досягає 10% населення, мають право на освіту, мовлення ЗМІ, інтернет, охорону здоров'я на регіональною мовою.

3.2. Вплив на мовну політику України сусідніх держав

Держави, вихідці з яких проживають на території України, нерідко підтримують своїх співгромадян і їх зв'язок з батьківщиною. Саме тому нерідко в Україні можна знайти школи, наприклад, з польською, російською чи угорською мовою навчання або культурні центри тієї чи іншої суміжної держави. Популяризація мови і культури – один із проявів «м'якої сили», за допомогою якої Угорщина, Румунія і Польща намагаються поширити свій вплив на деякі області України з високою часткою неукраїнського населення.

Згідно з останніми офіційними даними (за 2001 рік) українці становлять 77,8% населення України, росіяни – 17,3%, білоруси – 0,6%, молдаване – 0,5%, угорці, румуни, поляки – по 0,3%. Однак ці цифри – показники в цілому по країні. Цікавіше звернутися до даних про національний склад тих чи інших областей. Так, наприклад, в Закарпатській області угорці складають 12,1% населення (існують цілі населені пункти, в яких проживають виключно угорці),

в той час як 12,5% жителів Чернівецької області – румуни, 5% населення Одеської області – молдавани, поляки складають 3,5% жителів Житомирської області [39, с. 138].

Ще недавно питання про школи з неукраїнською мовою навчання, а також про культурні центри не стояло на порядку денному в Україні. Однак останнім часом ситуація змінилася – в квітні 2019 року був підписаний Закон про українською мовою. Згідно з розділом 5 ст. 17 цього закону «кожен громадянин України має право отримати освіту державною мовою. Використання державної мови в навчально-виховних і освітньому процесах у всіх навчальних закладах є обов'язковим».

Ще одним ударом по проживаючих на території України нацменшинах було прийняття двома в 2017 р. закону про освіту. У ст. 7 цього закону сказано, що «мовою освітнього процесу в навчальних закладах є державна мова».

Відповідно до закону «особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних освітніх закладах для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд з державною мовою, мовою відповідної національної меншини.

Це право реалізується шляхом створення окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд з державною мовою та не поширюється на класи (групи) з українською мовою навчання ». Таким чином, закон дає право навчання мовою національної меншини тільки дітям дошкільного віку, а також тим, хто отримує початкову освіту (тобто 1-4 класи).

Невдоволення західних сусідів України – Угорщини, Молдови, Польщі і Румунії – в зв'язку з прийняттям нових законів виявилось значним.

Станом на 2006 рік, на Закарпатті працювали 99 шкіл з викладанням угорською мовою, 29 – змішаних угорсько-українських, 2 – змішані угорсько-російські. 5478 дітей дошкільного віку відвідували дошкільні освітні установи з викладанням угорською мовою, 4 газети і 7 журналів виходили на угорській мові. За даними на 2017 р число шкіл з угорською мовою викладання скоротилося до 71.

Після прийняття закону про освіту в 2017 р. міністр закордонних справ Угорщини Петер Сийярто розпорядився, щоб угорські дипломати не підтримували жодної української ініціативи в міжнародних організаціях. Він вважає новий український закон «соромом і ганьбою» [17, с. 20].

Трохи пізніше глава МЗС України Павло Клімкін повідомив про те, що Київ і Будапешт домовилися спільно працювати над планом імплементації закону про освіту. В кінці 2017 р. партія «Йоббік» організувала в Угорщині акцію «Самовизначення для Закарпаття», на якій звучали гасла «Закарпаття - це Угорщина».

В цілому ж Угорщина вимагає від України відкласти імплементацію закону про мову, а також скасувати його дію відносно приватних навчальних закладів.

Сьогодні угорський уряд продовжує всіляко підтримувати угорців, які проживають в Україні. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич в березні 2019 р. виступила із заявою про те, що Угорщина доплачує вчителям, які працюють на Закарпатті, щоб ті викладали на угорській мові. Раніше уповноважений угорського міністра, відповідальний за розвиток співпраці між областю Саболч-Сатмар-Берег та Закарпаттям, Іштван марю, повідомив, що Угорщина має намір виділити гроші на програму підтримки угорської культури Закарпаття. За цією програмою уряд Угорщини виділить понад 7,5 млн євро на широкомасштабну програму підтримки угорської культури регіону.

В рамках ініціативи на Закарпатті будуть приїжджати театральні колективи. Першим етапом цієї програми стане реконструкція Угорського національного театру в Берегово (центр угорської культури на Закарпатті), де буде розміщений і культурний центр імені Шарі Федак. Продовжиться програма підтримкою установ культури по всьому Закарпаттю. Основні заходи заплановані на 2020-2022 рр.

Що стосується ставлення самих мешканців Закарпаття до такої «культурної експансії», то тут варто відзначити, що, за статистикою більше половини жителів регіону хотіли б узаконення подвійного громадянства в

країні – таким чином багато з них могли б цілком легально мати український і угорський паспорти.

У МЗС Румунії у відповідь на прийняття закону про утворення висловили надію, що права румунської меншини в Україні будуть збережені. В цілому Бухарест був вкрай стурбований цим питанням. У Румунії теж є певні амбіції щодо розширення власного впливу на землі, які колись входили до складу Королівства Румунія [14, с. 103].

У Чернівецькій області (станом на 2002/2003 навчальний рік) працювали 83 школи з румунською мовою навчання (21 672 учнів). Крім того, існували 15 навчальних закладів змішаного типу.

У Чернівецькій та Закарпатській областях ведеться фінансоване державою радіомовлення на румунській мові. За даними на 2017 р близько 16 тис. дітей в 75 школах в Закарпатській і Чернівецькій областях здобувають освіту румунською мовою. Згідно зі статистикою на 2018 р. в Чернівецькій області 3318 дітей проходили дошкільне навчання на румунській мові, в Закарпатській області таких було 234 людини.

Питання видачі румунських паспортів громадянам України залишається відкритим. Глава румунського МЗС Теодор Мелешкану в ході прес-конференції з міністром закордонних справ України Павлом Клімкіним в Чернівцях на початку 2018 р заявив: «Що стосується подвійного громадянства, не існує ніяких норм міжнародного права або певних практик, які не дозволяли б або забороняли подвійне громадянство. Це право кожної держави – надавати просте єдине або подвійне громадянство.

У 2013 р з'явилася інформація про те, що українцям було видано близько 100 тис. румунських паспортів. Отримання громадянства Румунії і, як наслідок, відповідного паспорта може стати можливим, якщо буде доведено, що родичі особи, яка подає документи проживали на території Великої Румунії (Королівства Румунія, 1881-1947 рр.) і були її громадянами до 1940 р. У Чернівецькій області працюють компанії, які допомагають з «пошуком» румунських предків і оформленням документів.

Незважаючи на існування закону про освіту, була підписана польсько-українська декларація, узгоджена представниками профільних відомств Польщі та України. У ній мова йде про гарантії представникам польської меншини здобувати повну загальну середню освіту в польських школах в Україні рідною мовою. Дещо раніше польські школи на Україні в черговий раз отримали нові підручники і літературу польською мовою. За повідомленнями ЗМІ, мова йде про школах у Львові, Лановичі та Стрию. Передача підручників є результатом ініціативи Фонду Полонія з Нью-Йорка за організаційної підтримки канцелярії президента Польщі [46, с. 6].

Станом на початок 2019/2020 навчального року, в Україні працюють 6 шкіл з польською мовою навчання, а ще в 5 відкриті класи, викладання в яких ведеться на польській. З 2016/2017 навчального року, незважаючи на протест польських організацій, Міністерство освіти і науки Україна скасувало можливість здачі іспиту з польської мови на атестат.

Крім Львова і Львівської області, школи з польською мовою навчання є в Хмельницькій, Івано-Франківській та Житомирській областях. За словами представників Об'єднання польських вчителів, в Україні працюють понад 60 шкіл, в яких польську мову вивчають як іноземний. У Львівській та Хмельницькій областях 139 і 30 дітей відповідно проходять дошкільну освіту польською мовою. Крім того, ще в декількох десятках освітніх установ польську мову вивчають факультативно.

Ситуація з видачою польських паспортів жителям західних районів України багато в чому відрізняється від ситуації з угорськими або румунськими документами. По-перше, Польща не видає українцям паспорти за спрощеною схемою. Незважаючи на те що офіційної статистики немає, в гучних скандалах з видачою паспортів (як Угорщина чи Румунія) Польща не брала участь. Ця країна в більшій мірі зацікавлена в залученні українських «заробітчан» на сезонні роботи.

На Україні діє цілий ряд агентств, що пропонують свої послуги з працевлаштування в Польщі. Багато з них працюють легально, інші ж

займаються незаконною діяльністю і відправляють всіх бажаючих в сусідню країну без будь-яких гарантій.

Таким чином, сьогодні на Західній Україні можна спостерігати прояви впливу Угорщини, Румунії та Польщі на мовну політику. Угорщина і Румунія підтримують проживаючих на заході країни угорців і румун через просування культури і мови, пропонують отримати паспорт для вільної подорожі по США і ЄС; Польща ж в основному пропонує українським полякам працевлаштування.

Залишається відкритим питання про те, які заходи варто приймати уряду України для обмеження зовнішнього впливу на справи держави і його населення. Говорячи про мовний контекст, варто відзначити, що уряд міг би задуматися про популяризацію української мови (яка, безумовно, могла би стати одним з інструментів згуртовування нації). Розробка нових концептів навчальних матеріалів, розвиток української літератури та кінематографу могли б допомогти зробити вивчення і знання української мови цікавим і корисним. Тоді майбутні покоління угорців, румунів і поляків, що проживають в Україні, могли б бачити перспективу у використанні української мови та цікавилися б українською культурою. Що стосується видачі паспортів або залучення українців і представників національних меншин на заробітки, наприклад в Польщі, то ця проблема може бути вирішена виключно економічними інструментами. Український уряд повинен запропонувати жителям країни гідну альтернативу працевлаштуванню в сусідній державі для забезпечення їх повернення і роботи вже в Україні. Нарешті, обмеження іноземного втручання можливо через забезпечення населення більш комфортними умовами життя, ніж ті, які пропонують зарубіжні країни. Зокрема, етнічним меншинам може бути надана широка автономія. В цьому випадку, остаточна українізація певних районів країни так і не відбудеться, але при цьому зникне або значно скоротиться ризик сепаратизму.

Висновок до розділу 3

1. Офіційно в Україні, як і раніше діє закон 2012 року «Про засади

державної мовної політики», який передбачає надання мовам меншин офіційного статусу в ряді регіонів України. Однак останні рішення, прийняті керівництвом України в мовній сфері, свідчать про спробу надання українській мові домінуючого статусу в усіх сферах життя і на території всієї країни. Цей курс викликає невдоволення як у мовних меншин України, так і у представників ряду сусідніх держав (Угорщина, Румунія, Росія). Проведення мовної політики, спрямованої на максимальне звуження сфери використання російської мови та інших мов, які не мають в Україні державного статусу, не може сприяти консолідації українського суспільства. Існуюче в країні мовне середовище передбачає проведення виваженої мовної політики, при якій дотримуватимуться як права носіїв державної мови, так і права мовних меншин.

2. Відносини України зі сусідніми державами значною мірою залежать від ставлення правлячих кіл цих країн до національних меншин. Угорська меншина впливає як на двосторонні відносини України і Угорщини, так і на внутрішньополітичне життя Закарпатської області, оскільки угорці є політично згуртованими і активними. Це єдина меншина України, що має політичні партії, представлені на регіональному рівні. Румунія у національному питанні не стільки висуває питання автономії для румунів в Україні, скільки зосередилася на асиміляційній політиці в самій Румунії. В українсько-румунських відносинах динаміка загалом позитивна. Не в останню чергу це зумовлено зниженням гостроти питання національних меншин у відносинах двох держав. Польська меншина являє собою приклад іншого впливу на міждержавні відносини. Насамперед це зумовлено тим, що поляки України від початку стали союзниками українських національно-демократичних сил і активно підтримали проголошення незалежності України. Польська громада значно більш інтегрована в українське суспільство, що суттєво знижує можливості використання її як чинника в міждержавних відносинах.

ВИСНОВКИ

1. Мовна політика становить найважливіший компонент національної політики в багатонаціональних державах і завдяки цьому стає системоутворюючим фактором, що визначає конституювання держави, і, отже, державної влади. Мовну політику можна розглядати як цілеспрямовану діяльність державних установ публічної влади, спрямовану на трансформацію мовної ситуації. Мовна політика передбачає свідомий, цілеспрямований вплив держави і суспільства в цілому на розвиток і функціонування мови, включає сукупність заходів, що вживаються для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення або збереження старих мовних норм. До основних моделей мовної політики можна віднести інтегративну виняткову модель і поліномінальну модель.

2. На сьогодні існує велика кількість держав, в яких прийнято говорити не однією мовою, а декількома, особливо це стосується країн пострадянського середовища. В таких країнах створюється певне співвідношення між державною, офіційною, регіональною мовою та мовами меншин. Вважається, що поняття «офіційна мова» є ширшим від поняття «державна мова», так як офіційної мови використовується як для держав, так і по відношенню до міжнародних організацій. В складі державної мови можна виділити дві категорії державна мова держави в цілому і державна мова окремих регіонів (регіональна мова). Поняття мови меншини подібне поняттю регіональної мови внаслідок того, що етнічна меншина за незначним винятком завжди має географічно розміщений певний ареал компактного проживання. Саме тому усі різновиди мов співвідносяться та впливають на формування мовної політики держави.

3. Мовна політика СРСР в період 20-30 рр. XX ст. являє собою унікальний в історії Росії проєкт соціальної і освітньої трансформації радянського суспільства. Сумісна праця урядових органів і вчених-лінгвістів

дозволила в короткий термін вирішити проблеми ліквідації неписьменності, створення літературних та письмових форм великої кількості національних мов з метою впровадження їх в різні сфери життя суспільства.

Мовна політика в СРСР в післявоєнний період свідчить, з одного боку, про посилення позицій російської мови і поступове згасання національних мов дуже нагадує ситуацію з англійською мовою в англійськомовних країнах. З іншого боку, напевно, більше ніде не було зроблено так багато для підтримки і розвитку художньої літератури на національних мовах, скільки було зроблено в СРСР. Посилення позицій російської мови як мови міжнаціонального спілкування і держави відбувалося не тільки на тлі ослаблення національних мов, а й на тлі їх розвитку. Це особливо стосувалося мов національних республік.

Період стабільності в мовній політиці СРСР закінчився в роки перебудови. Економічна криза і розчарування в офіційній ідеології створили вакуум, який став заповнюватися різними національними ідеями, особливо це було характерно для неросійського населення. Ідеалізація свого минулого, інтерес до національної історії спричиняли і розвитку інтересу до мовних питань, так як мова розглядалася як одна з найважливіших складових національної культури. Міркування про відновлення статусу національних мов були проміжним кроком на шляху до вимоги національної незалежності.

4. Аналіз мовної ситуації в Республіці Білорусь дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, незважаючи на те, що офіційно в РБ дві державні мови, російська використовується набагато частіше, практично у всіх сферах людської діяльності (що пов'язано з тим, що майже 70 років Республіка Білорусь під назвою Білоруська Радянська Соціалістична Республіка входила до складу СРСР, де основною мовою комунікації була російська мова, а також у зв'язку з тісними політичними, економічними і соціальними зв'язками з Російською Федерацією); по-друге, уряд Республіки Білорусь всіляко підтримує ініціативи, орієнтовані на популяризацію білоруської мови і білоруської культури серед населення. З кожним роком ставлення населення РБ до

білоруської мови поліпшується, що підтверджує ефективність мовної політики держави.

Для Республіки Молдова в її межах на січень 1990 р. російська мова була і є внутрішньою об'єктивною потребою і необхідністю. Однак сьогодні правий політичний спектр Молдови категорично не сприймає російської мови ні в якості мови міжнаціонального спілкування, ні в якості другої державної або офіційної. Ця позиція праворадикальних сил спрямована на те, щоб змінити демографічну ситуацію в Молдові, знизити поріг геополітичної прихильності до Росії і підготувати умови для об'єднання з Румунією. У той же час саме російська мова може забезпечити: об'єднання двох берегів Дністра і зміцнення державності Молдови (тобто, вирішує політичне завдання внутрішнього характеру); - консолідацію суспільства, народу Молдови на основі прав людини, включаючи його право на рівність можливостей в професійній самореалізації, здійснюване в рамках єдиного громадянського суспільства Молдови; спілкування між молдаванами і немолдаванами на етапі інтеграції останніх в мовне середовище, між молдаванами і іншими націями і народами на пострадянському просторі.

В розглянутих трьох країнах на Балтійському узбережжі російська стала іноземною мовою національної меншини, залишаючись при цьому мовою міжетнічного спілкування. Це призвело до різкого ослаблення позицій російської мови в системі освіти і в цілому погіршення сучасного стану і перспектив соціального статусу російської мови в країнах Балтії. Розвиток інформаційних технологій і мережевих технологій і їх використання в науці, освіті і повсякденному житті призвели до того, що російська мова не тільки переплітається з великою кількістю мережевих мов, але і стає свого роду «гібридною мовою», насиченою різноманітними проявами впливу англійської. Російськомовні жителі Прибалтики в цілому не відчувають загрози. Їх відносини з місцевим населенням характеризуються взаємною толерантністю.

5. Офіційно в Україні, як і раніше діє закон 2012 року «Про засади державної мовної політики», який передбачає надання мовам меншин

офіційного статусу в ряді регіонів України. Однак останні рішення, прийняті керівництвом України в мовній сфері, свідчать про спробу надання українській мові домінуючого статусу в усіх сферах життя і на території всієї країни. Цей курс викликає невдоволення як у мовних меншин України, так і у представників ряду сусідніх держав (Угорщина, Румунія, Росія). Проведення мовної політики, спрямованої на максимальне звуження сфери використання російської мови та інших мов, які не мають на Україні державного статусу, не може сприяти консолідації українського суспільства. Існуюче в країні мовне середовище передбачає проведення виваженої мовної політики, при якій дотримуватимуться як права носіїв державної мови, так і права мовних меншин.

6. Відносини України зі сусідніми державами значною мірою залежать від ставлення правлячих кіл цих країн до національних меншин. Угорська меншина впливає як на двосторонні відносини України і Угорщини, так і на внутрішньополітичне життя Закарпатської області, оскільки угорці є політично згуртованими і активними. Це єдина меншина України, що має політичні партії, представлені на регіональному рівні. Румунія у національному питанні не стільки висуває питання автономії для румунів в Україні, скільки зосередилася на асиміляційній політиці в самій Румунії. В українсько-румунських відносинах динаміка загалом позитивна. Не в останню чергу це зумовлено зниженням гостроти питання національних меншин у відносинах двох держав. Польська меншина являє собою приклад іншого впливу на міждержавні відносини. Насамперед це зумовлено тим, що поляки України від початку стали союзниками українських національно-демократичних сил і активно підтримали проголошення незалежності України. Польська громада значно більш інтегрована в українське суспільство, що суттєво знижує можливості використання її як чинника в міждержавних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Д. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. *Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 1 (22). С. 226-261.
2. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. Українське мовознавство. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2019. № 1 (49). С. 9-31.
3. Алпатов В. М. Мовна політика в сучасному світі. *Науковий діалог*. 2013. №5. С. 8-28.
4. Ахметзянова Т.В. Мовна політика держави та її вплив на систему мовної освіти: лінгводидактичний аспект. *Матеріали міжнародної наукової конференції*. 2019. № 6. С. 203-209.
5. Баранчик Ю.В., Гойденко В.Г., Грозін А.В., Докучаєва А.В., Лавренов С.Я., Новіков В.В., Фадєєв А.В. Політика пострадянських держав щодо російськомовного населення. *Пострадянський материк*. 2020. № 2 (26). С. 4-55.
6. Бевз Т.А. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Одеси. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 312 с.
7. Висоцький О. Технології та стратегії мовної політики. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. *Матеріали Міжнародної наукової конференції*. 24-25 травня 2019 р., Дніпро. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 68-71.
8. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11-62.
9. Грек І. Російська мова в Молдові: геополітика або внутрішня об'єктивна необхідність? URL: <http://enews.md/articles/view/3148/> (дата звернення 18.04.2021р.).
10. Гриценко П. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-5dbca.pdf> (дата звернення 18.04.2021р.).

звернення 15.04.2021р.)..

11. Гришаева Е.Б. Типология языковых политик и языкового планирования в полиэтническом и мультикультурном пространстве (функциональный аспект): автореф. дис. ... на соискание ученой степени доктора филологических наук. Красноярск, 2007. URL: www.dissercat.com/content/tipologia-yazykovykh (дата звернення 10.04.2021р.).

12. Деружинський, В. В. Міфи про Білорусь. Мінськ: Харвест, 2014. 336 с.

13. Дешерієв Ю.Д. Мовна політика. Лінгвістичний енциклопедичний словник / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е вид., Доп. М.: Велика російська енциклопедія, 2002. С. 616.

14. Дністрянський М. С. Українсько-румунські міждержавні відносини: геополітичні суперечності та перспективи оптимізації. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; редкол.: Н. Н. Коцан. Луцьк, 2012. № 18(243): Географічні науки. С. 102–107.

15. Довгих У.О. Роль мовної політики в сучасному світі. *Питання студентської науки*. 2020. Випуск №1 (41). С. 244-247.

16. Доровських Е.М. До питання про розмежування понять «державна мова» і «офіційна мова». *Журнал російського права*. 2007. № 12. С. 8-20.

17. Доценко О. Мовна політика України: погляд зсередини. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). 2010. № 2. Ч. 2. С. 19- 23.

18. Екологія мови в країнах Балтії: погляд китайських русистів. *Політична лінгвістика*. 2020. № 3 (81). С. 241-247.

19. Кобенко Ю.В. Мовна політика та мовна планування в призмі регуляції корпусу і статусу титульної мови. *Вісник Ленінградського державного університету ім. А.С. Пушкіна*. Серія: Філологія. № 1. 2010. С. 184-192.

20. Коряків Ю.Б. Мовна ситуація в Білорусі та типологія мовних ситуацій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19. М., 2002. 129 с.

21. Коряків Ю.Б. Проблема «мова чи діалект» і спроба лексикостатистичного підходу. *Питання мовознавства*. 2017. № 6. С. 79-101.
22. Краснов Л.Н. Мовна політика і політична стабільність в Молдові. *Питання національних і федеративних відносин*. Випуск 1 (32). 2016. С. 106-109.
23. Краснов Л.Н. Мовна політика як фактор політичної дестабілізації у пострадянському просторі. *Евразійський Союз: Питання міжнародних відносин*. Випуск 5 (14). 2015. С. 64-70.
24. Кузнецов С.Н. Мова і політика. URL: <http://www.philol.msu.ru/data/programs/yazpolit.pdf> (дата звернення 18.04.2021р.).
25. Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України: навчальний посібник. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. 275 с.
26. Куровська Ю.Г. Мовна політика в країнах пострадянського простору: порівняльно-порівняльний аналіз. *Вісник Бурятського державного університету*. 2015. № 1. С. 109-114.
27. Лингвистический энциклопедический словарь. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/616a.html> (дата звернення 20.04.2021р.).
28. Лихачова А.Б. Мови, які ми вибираємо: досвід Литви. *Вісник РУДН*. Серія: Питання освіти: мови і спеціальність. 2017. Т. 14. № 2. С. 205-210.
29. Марусенко М.А. Зміна парадигми мовної політики Російської Федерації: неминуча необхідність. *Людина: Образ і сутність. Гуманітарні аспекти*. 2018. № 1-2 (32-33). С. 61-79.
30. Матета О.А. Мовна політика в Україні: національна консолідація чи політичний ризик. *Історикополітичні студії*. 2013. № 1. С. 113-121. 7
31. Медведев Н.П. СНД: проблеми пострадянської реінтеграції. *Євразійський Союз: питання міжнародних відносин*. 2015. № 1-2. С. 54-59.
32. Медведев Н.П., Перкова Д.В. Пострадянський етнополітичний процес: проблеми мовної політики. М., 2014. 154с.
33. Михайлов Д.О. Проблеми вивчення російськомовного населення Естонії. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_39158343_83899209.pdf (дата

звернення 18.04.2021р.).

34. Навколо нової стратегії розвитку естонської мови розпалюються пристрасті. Учительська газета. 2018. 9 лютого. URL: <https://rus.ohhtuleht.ee/857475/vokrug-novoi-strategiirazvitiya-estonskogo-yazyka-razgorayutsya-strasti> (дата звернення 23.04.2021р.).

35. Никифоров І. Демографічна і соціально-економічна динаміка російського населення Естонії в новітній історичний період. М. 2016. 48 с.

36. Новікова В. Мовна політика країн СНД: стан російської мови. Зовнішня політика. URL: www.foreignpolicy.ru/analyses/yazykovaya-politika-stran-sng-polozhenie-russkogo-yazyka (дата звернення 25.04.2021р.).

37. Петербурзький М.О. Проблеми дефініції та регулювання статусу державної мови, офіційної мови і мови меншості у багатонаціональній державі. *Праці Інституту держави і права РАН*. 2020. Том 15. № 5 С. 203-230.

38. Пилипенко С.А. Вплив мовної політики держави на статус державних мов. *Лінгвокультурна освіта в системі вузівської підготовки спеціалістів*. 2020. № 5 (13). С. 40-50.

39. Пилова О.А. Ірредентизм Угорщини, Польщі та Румунії на Західній Україні в контексті мовної політики Києва. *Гуманітарні науки. Вісник Фінансового університету*. 2019. № 9 (6). С. 138-142.

40. Питання українського правопису: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2021р.).

41. Плотніков Д. С. Мовна політика як інструмент конструювання ідентичності (на прикладі Молдови, України та Латвії). *Вісник московського державного лінгвістичного університету*. Громадські науки. 2018. № 1 (794). С. 60-81.

42. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення 18.04.2021р.).

43. Про забезпечення функціонування української мови як державної:

Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 18.04.2021р.).

44. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15 травня 2003 року № 802-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (дата звернення 18.04.2021р.).

45. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80> (дата звернення: 30.04.2021р.).

46. Роїк Н. Г. Гуманітарна складова українсько-польського транскордонного співробітництва: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.04. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. 20 с.

47. Синявська С.П. Мовна політика радянських держав в 20-30 рр. XX ст. *Психолого-педагогічні проблеми безпеки людини і суспільства*. 2020. № 3 (48). С. 49-53.

48. Снежковой І.А. Трансформація етнічної ідентичності в Росії і в Україні в пострадянський період. 2013. № 6. С. 217-221.

49. Снежкова І.А. Положення російської і української мов до і після отримання Україною незалежності. *Вісник російської нації*. 2020. № 5 (75). С. 56-64.

50. Сулейманова Ш.С. Етнополітична ситуація в пострадянському просторі: проблеми і протиріччя. *Питання національних та федеративних відносин*. 2013. № 1 (1). С. 45-51.

51. Фудерер Т., Данилевська О. Престиж української мови та ставлення до двомовності за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 22. № 1. 2019. С. 173-181.

52. Халитова А.М. Мовна політика в СРСР. Регіональний аспект. *Вісник Башкирського ун-ту*. 2010. Т. 15. № 1. С. 155-157.

53. Хмелевський М.С. «Мовний портрет» сучасної України. *Komunikacja specjalistyczna*. Vol. 13. Варшава. 2017. С. 79-105.

54. Хоруженко В.К. Культурно-мовна політика в Російській Імперії як засіб регулювання національних відносин (др. пол. XIX - поч. XX ст.). *Наука в сучасному інформаційному суспільстві: матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф.* (10-11 верес.). LuluPress, Inc., 2019. С. 16-19.

55. Хохлова І.М. Мовна політика національних держав. *Актуальні проблеми лінгвістики, перекладознавства, літературознавства, лексикографії, теорії і практики навчання іноземних мов* (до ювілею Дж.Р.Р. Толкіна), 20 квітня 2017 року. С. 149-153.

56. Чекер И.В. Языковая проблема в Украине. *Научный вестник ЛНАУ* 2018. № 4. С. 136-153.

57. Чисельність і склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/> (дата звернення 18.04.2021р.).

58. Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. Учебное пособие. М.: Высшая школа, 1978. 216 с.

59. Шмагун А.В. Завдання та перспективи української моделі мовної політики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 192-197.

60. Kendall A.King, Fina A. (2010) Language Policy and Latina Immigrants: *An Analysis of Personal Experience and Identity in Interview Talk. Applied Linguistics*. №31. P. 651-670.